

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРСЬКОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Реєстраційний номер: 1

Дата реєстрації: 19.06.2023

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: **«Ядерне роззброєння України: причини та наслідки»**

Виконала студентка IV курсу
спеціальність: 291 «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»
Гаврош Оксана Михайлівна

Керівник: доц. Туряниця І.А.
Рецензент: Головач А.Й

Доц. доц. доц.
1. Головач
19.06.2023.

м. Ужгород – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ, НАУКОВЕ РОЗУМІННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ.....	8
1.1. Поняття та наукове розуміння ядерної зброї.....	8
1.2. Причини відмови України від ядерного статусу.....	15
РОЗДІЛ 2. СКЛАДОВІ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ УКРАЇНИ ТА СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ РОЗЗБРОЄННЯ.....	21
2.1. Передумови та фактори ядерного роззброєння України.....	21
2.2. Особливості процесу ядерного роззброєння України.....	36
РОЗДІЛ 3. ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ.....	40
3.1. Наслідки ядерного роззброєння України.....	40
3.2. Проблема ядерного роззброєння у сучасній міжнародній політиці та її наслідки.....	50
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Однією з найбільш актуальних та наявних проблем України на сучасному етапі залишається пошук гарантій національної безпеки. Серед стратегічних завдань зовнішньополітичного розвитку країни, проблему ядерної зброї довелося вирішувати в перші роки її незалежності. Від цього питання залежало все інше, а саме її національна безпека та входження у світовий простір.

З огляду на сьогоднішні наслідки денуклеаризації України можемо констатувати, що безядерний статус держави отриманий міжнародними договорами не передбачав адекватної відповіді на імовірні загрози, і не гарантував їй національну безпеку. І цілком логічно, що все частіше висловлюються думки відносно помилки щодо рішення про відмову від ядерної зброї. Очевидно, що Будапештський меморандум залишається на папері. І хоча, безпрецедентний крок України був схвально сприйнятий міжнародною спільнотою, незаконна анексія Росією Криму, військове вторгнення у 2014 року на сході країни та початок повномасштабної агресії Росії проти України у 2022 р., засвідчили, що розраховувати на гарантії, надані у 1994 році не приходиться. У контексті вище згаданого проблематика ядерного роззброєння України значно актуалізувалася.

Процес ядерного роззброєння України, поза сумнівом, став наймасштабнішою акцією загальноцивілізаційного значення, аналогів якого світова історія поки що не знає. Формальне лідерство Південно-Африканської Республіки, ядерний арсенал якої на момент ліквідації у 1991 р. не перевищував десятка боезарядів кілотонної потужності, поступилося місцем практичній ліквідації в Україні ракетної армії, здатної до виконання завдань у будь-якій точці земної поверхні, а також з'єднання стратегічних бомбардувальників, готових негайно діяти в обох півкулях Військовий аспект українсько-російських відносин (Чорноморський флот і Крим) і подальша доля ядерного спадку тривалий час виносились на головний план у

міжнародних оглядах провідних друкованих і електронних засобів масової інформації західного світу [1, с.110].

Україна встановила свій статус як без'ядерна країна згідно з Будапештським меморандумом, підписаним 5 грудня 1994 року. Шляхом укладання цієї угоди, Україна знищила значну частину свого ядерного арсеналу, що розміщувався на її території, і стала однією з країн, що відмовилися від ядерної зброї. Відмова від ядерної зброї була вперше заявлена в Декларації про державний суверенітет України, яку прийняла Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 року [2, с.429]. У Заяві Верховної Ради України від 24 жовтня 1991 року "Про без'ядерний статус України" було підтверджено, що Україна вважатиметься без'ядерною країною і зобов'язується знищити ядерну зброю та її базування на своїй території [3, с.742].

Угода між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав (СНД) щодо Стратегічних сил, укладена 30 грудня 1991 року, передбачала потребу узгодженого керівництва Стратегічними силами та однозначного контролю над ядерною зброєю. Україна ухвалила Постанову Верховної Ради України 9 квітня 1992 року "Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу", яка висловлювала намір України бути без'ядерною і дотримуватися неядерних принципів [4].

Таким чином, з самого початку своєї незалежності Україна прийняла рішення відмовитися від статусу ядерної держави і виконала свої зобов'язання. У травні 1996 року було припинено вивезення ядерних зарядів, а 2 червня 1996 року Україна юридично ліквідувала свій ядерний статус. Використання ядерної зброї призвело до транснаціональних і катастрофічних гуманітарних та екологічних наслідків. У порівнянні зі звичайними вибухами, ядерні вибухи випромінюють іонізуюче випромінювання у формі альфа- і бета-частинок та гамма-променів. Хоча радіоактивні матеріали з часом розпадаються, знижуючи свій потенціал шкоди, деякі ізотопи мають довгі періоди напіврозпаду, навіть століття.

Ця проблема ядерного роззброєння звернула увагу Вашингтона на необхідність розвитку відносин з Україною. На початку 1990-х років, стагнація політичного діалогу та жорсткий тиск адміністрації Дж. Буша стосовно України не сприяли побудові повноцінних двосторонніх відносин і прогресу у переговорах з питань ядерної зброї. Адміністрація Б. Клінтона виявила більшу дипломатичну гнучкість і з метою "перезавантаження" відносин з Україною в другій половині 1993 року. Ядерне роззброєння України стало центральною темою порядку денного та основою для українсько-американських відносин. Під тиском Сполучених Штатів Америки і Росії українська влада змінила свій підхід щодо ядерної зброї, використовуючи стратегію торгівлі, яка пов'язувала успішне вирішення цього питання з отриманням "вигідних умов" і витягувала переговори на тривалий час. Леонід Кравчук більше акцентував увагу на економічній компенсації, тоді як Леонід Кучма на завершальному етапі наголосив на необхідності політичних гарантій безпеки. В результаті Україна змогла отримати прийнятні економічні та політичні умови в обмін на відмову від ядерної зброї, якою вона не контролювала, і значно зміцнити своє міжнародне становище. Незважаючи на те, що політичні запевнення про безпеку, зафіксовані у Будапештському меморандумі від 5 грудня 1994 року [5] не мали юридично зобов'язуючого характеру, отримання їх від ядерних держав, на той час було найбільш досяжним політичним та дипломатичним результатом.

Підґрунтям для подальшого дослідження основних засад ядерного роззброєння України слугують праці таких вчених, як В.Горбуліну [6], С. Галаці [7], Р. Арон [8], В.Литвин [9], Г. Перепелиця [11] М.Стеблюк [20], В.Шоботов [23], О.Кондратенко [53], Арбатов А.Г. [64], та ряду інших.

Мета дипломної роботи полягає у визначенні ролі ядерного роззброєння України як інструменту гарантування безпеки з урахуванням сучасних викликів та загроз.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розглянути поняття та наукове розуміння ядерної зброї;
- визначити причини відмови України від ядерного статусу;
- обґрунтувати передумови та фактори ядерного роззброєння України;
- дослідити особливості процесу ядерного роззброєння України;
- з'ясувати наслідки ядерного роззброєння України;
- проаналізувати проблему ядерного роззброєння у сучасній міжнародній політиці та її наслідки.

Об'єктом дослідження є сутність та основоположні засади ядерного роззброєння України.

Предметом дослідження в роботі є причини та наслідки ядерного роззброєння України.

Методами дослідження стали діалектичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-логічний, системно-функціональний методи та інші методи.

У процесі виконання бакалаврської дипломної роботи був використаний порівняльно-правовий метод, який допоміг вивчити поняття та наукове розуміння ядерної зброї. Застосування історико-правового та діалектичного методів дозволило дослідити причини, які спонукали Україну відмовитись від ядерного статусу. Формально-логічний метод був застосований для обробки наукової літератури, що стосується теми дослідження, і для аналізу передумов та факторів ядерного роззброєння України. Застосування системно-функціонального методу дало змогу вивчити й дослідити проблему ядерного роззброю у сучасній міжнародній політиці та її наслідки.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі основних принципів ядерного роззброю України.

Отримані результати мають практичне значення, оскільки вони доповнюють наукові знання щодо ядерного роззброю в багатьох аспектах. Зібраний матеріал і узагальнення можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць, лекційних занять та спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Структура дипломної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Дипломна робота бакалавра складається із вступу, трьох розділів, які включають в себе підрозділи, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі «Сутність, наукове розуміння та значення ядерної зброї» досліджено поняття та наукове розуміння ядерної зброї; розглянуто причини відмови України від ядерного статусу. Другий розділ «Складові ядерної зброї України та специфіка процесу роззброєння» присвячено передумовам та факторам ядерного роззброєння України; визначено особливості процесу ядерного роззброєння України. У третьому розділі «Причини та наслідки ядерного роззброєння України» досліджено наслідки ядерного роззброєння України; визначено проблеми ядерного роззброєння у сучасній міжнародній політиці та її наслідки.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ, НАУКОВЕ РОЗУМІННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

1.1. Поняття та наукове розуміння ядерної зброї

Зброя масового ураження, відома як ядерна зброя, складається з різних компонентів, включаючи ударну, температурну та опромінюючу сфери [9, с.132]. Принцип роботи полягає у вивільненні великої кількості атомної енергії, коли частини заряду зближуються до критичної маси, і це сприяє початку ефективної ланцюгової ядерної реакції.

Згідно з Литвином В.М., самопідтримувана ланцюгова ядерна реакція, яка виникає при досягненні максимальної маси компонентів ядерного заряду, сприяє розщепленню важких заряджених ядер, і у випадку термоядерної зброї, вона також ініціює термоядерну дію та синтез легких ядер, що призводить до вивільнення значної кількості енергії. Варто розрізняти ядерну зброю від "брудної" бомби, яка містить вибухівку та високорадіоактивні речовини, проте не досягає критичної маси для самопідтримуваної реакції, і основною загрозою є радіаційне забруднення території [9, с.65].

Вважаємо, що "ядерна зброя" зазвичай охоплює такі складові:

- Ядерні заряди, які використовуються у бойових елементах, таких як ракети, торпеди, бомби, артилерійські знаряддя та інше.
- Засоби доставки, які використовуються для доставки ядерних зарядів до цільових об'єктів, такі як ракети, літаки, торпеди, артилерійські гармати та інші.
- Засоби керування, які забезпечують контроль та направлення ядерних зарядів до мети[10].

На мою думку, ядерна зброя відрізняється від інших видів озброєння як за своїми масштабами, так і за характером ураження. Вона спроможна спричинити повністю масивні руйнування та знищити все живе поза укриттями на відстані приблизно кілометра від центру вибуху. Перш за все,

це пов'язано з надзвичайною потужністю ядерного вибуху, яка перевищує будь-який інший вибух, спричинений хімічними боеприпасами.

Варто також відзначити, що ядерні вибухи, так само як будь-які інші вибухи, оцінюються за допомогою так званого тротилового еквіваленту - ваги тринітротолуолу (ТНТ або тротилу), яка містить таку ж кількість енергії. Навіть найменші ядерні заряди мають потужність вибуху приблизно в 1 кілотонну (тобто еквівалентну тисячі тонн тротилу). Мінімальний поріг визначається фізикою процесу - необхідною масою компонентів, яка перевищує критичну масу і дозволяє спричинити не просто самопідтримувальну реакцію, як у ядерних реакторах АЕС, але створює інтенсивніший неконтрольований ланцюговий поділ. Створення такого заряду звичайною вибухівкою практично неможливе [11, с.6].

Важливо також відзначити, що під час підриву ядерних боеприпасів відбувається ядерний вибух, який включає наступні уражальні чинники:

- Ударна хвиля, яка поширюється від епіцентру вибуху і може спричинити сильні руйнування.
- Світлове випромінювання, яке включає надзвичайно яскраве світло, включаючи спалахи термоядерного синтезу, і може спричинити тимчасове або постійне сліпоту.
- Проникна радіація, яка складається з різних типів радіоактивного випромінювання і може проникнути через матеріали, включаючи будівлі та тіла людей, викликаючи ураження органів і радіаційну хворобу.
- Радіоактивне зараження, що виникає в результаті викиду радіоактивних матеріалів і може залишатися на поверхнях, у ґрунті, воді та харчових продуктах, забруднюючи середовище і становлячи загрозу для здоров'я людей.
- Електромагнітний імпульс (ЕМІ), який супроводжує ядерний вибух і може спричинити пошкодження електронної та електричної інфраструктури.

- Рентгенівське випромінювання, яке також виникає під час ядерного вибуху і може мати шкідливий вплив на органи тіла людей[12,с.583]

Люди, які перебувають безпосередньо поблизу вибуху, крім фізичних ушкоджень, також зазнають потужного психологічного впливу від жахливого видовища вибуху та руйнувань.

Електромагнітний імпульс, хоча й не має безпосереднього впливу на живі організми, може порушити роботу електронної апаратури[13].

Увага багатьох дослідників завжди зверталася до проблеми ядерного роззброєння. В своїй праці "Ядерні озброєння та республіканський суверенітет", політолог А. Г. Арбатов стверджує, що Україна втратила свою самостійність у питаннях володіння ядерною зброєю, яку вона успадкувала від СРСР [63].

По-перше, основним зовнішньополітичним пріоритетом для Росії та США було здійснення денуклеаризації України. Україні було чітко заявлено, що шляхом ліквідації ядерного потенціалу вона зможе розвивати широкі відносини з міжнародним співтовариством.

По-друге, Росія використала енергетичну залежність України та нездатність Києва вчасно погасити борги за російські енергоресурси.

У своїй роботі "Нерозподілена Європа". Нова логіка миру в американо-російських відносинах" автор Дж. Гудбі зазначає, що ядерна політика України була результатом впливу різних політичних груп у самому керівництві держави[69].

Відповідно до висловлювання Омельяника С., від ядерного роззброю залежала не тільки національна безпека України, а й можливість зайняти місце серед цивілізованих держав світу та брати участь в інтеграційних об'єднаннях. [14].

Цінну інформацію про ядерний потенціал України та механізми розв'язання проблеми ядерного роззброєння можна знайти у книзі "Мій шлях у задзеркалля" авторства В.П. Горбуліна, яка була опублікована на початку поточного року. Згідно з автором, головною силою ядерного потенціалу

України були 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет типу SS-24, кожна з яких мала 10 боєголовок і здатна була пролетіти понад 10 тисяч кілометрів[6].

Дійсно, ядерне роззброєння України було предметом значного дослідження для багатьох науковців. Згадані автори, такі як Малярєвський Є.В., Л.Д. Васильєва-Чекаленко, О.Ю. Кондратенко, С.П. Галака та Г.М. Перепелиця, присвятили свої дослідження проблематиці ядерного роззброєння України[15]

Провідним іноземним експертом у цій галузі є Майкл Мей, почесний професор Стенфордського університету. У своїх публікаціях він широко висвітлює питання ядерної загрози, зокрема «Ядерна зброя в контексті нового світового порядку»[16]

Зараз ядерна зброя є «найруйнівнішою та смертоносною зброєю, яку коли-небудь винайшло людство». Його основний принцип — утилізація енергії ядерної реакції, що виділяється під час вибуху. Розробка такої зброї почалася на початку 20-го століття, а потім розробка ядерної зброї в Німеччині під час Другої світової війни. Вчені, які змогли сховатися в США, розробили ядерну зброю, і в 1943 році ядерна зброя з'явилася в США. Ядерна зброя і ядерна зброя - це одне і те ж, але інша - це воднева бомба і заснована на зовсім інших принципах. На той час у США було лише три бомби. Бомба Трініті була випробувана в 1943 році. Решта два були використані у Другій світовій війні. ” [17, С. 187].

Єдиний в історії випадок застосування ядерної зброї — «у серпні 1945 року дві бомби були скинуті на японські міста Хіросіма і Нагасаки». Німеччина вже капітулювала, а Японія ще ні, тому американці спочатку висунули ультиматум, що в разі нездавання вони застосують зброю, яка призведе до повної капітуляції. Американці зазнали великих втрат, скинувши дві бомби з інтервалом у три дні. Довгий час вважалося, що найпотужнішу зброю можна створити лише за допомогою вибухових речовин. Відкриття вчених, які працюють з дрібними деталями, науково пояснили той факт, що

за допомогою елементарних частинок можна генерувати значну енергію. Беккерель був першим дослідником, який виміряв радіоактивність солей урану в 1896 році. ”[18, с.288].

Уран був відкритий в 1786 році, але його радіоактивність була невідома. Діяльністю вчених на початку XIX — початку XX століть були встановлені «не тільки особливі фізичні властивості, а й можливість отримання енергії з радіоактивних матеріалів». У 1939 році французький фізик Жоліо Кюрі дійшов висновку, що ланцюгові реакції можуть призводити до потужних вибухів, причому уран виступає як енергетичний центр. ” [19, С. 27].

Незважаючи на політичне значення ядерної зброї, самі вчені були категорично проти виробництва такої смертоносною зброї. Проте до розробки атомної бомби були залучені німецькі, британські, японські та американські вчені. У вересні 1940 року США за підробленими документами закупили у Бельгії необхідну кількість руди та почали виробництво зброї. Поки Жоліо-Кюрі були зайняті поваленням фашизму у Франції, вони завдали першого в світі ядерного удару в Америці, на другій півкулі планети. Роберт Оппенгеймер, який керував цією роботою, отримав повноваження та величезні ресурси. Перед початком Другої світової війни Альберт Ейнштейн нібито написав листа президенту США Франкліну Рузвельту, в якому обговорював використання Німеччиною урану-235 і спроби створити атомну бомбу. Правдивість цієї інформації не підтверджена, але безсумнівно, що Сполучені Штати почали працювати над якнайшвидшим вирішенням питання виробництва ядерної зброї. [19,с.27].

У 1942 році у Лос-Аламосі було утворено ядерний центр США, де проводилися дослідження з розробки атомної бомби. Цей проект був відомий як "Проект Манхеттен" і очолював його Леслі Гровса. Пізніше подібні ядерні центри з'явилися по всій країні, такі як Ок-Рідж у Чикаго, а також дослідження проводилися в Каліфорнії. У цих проектах брали участь видатні професори американських університетів і фізики-вчені, які були біженцями з Німеччини.[20, с.198].

Над розробкою ядерної зброї працював великий колектив, у тому числі 12 нобелівських лауреатів. На його розробку з 1939 по 1945 рік було витрачено понад 2 мільйони доларів. Тоді ж в Англії також був створений ядерний проект «Аройс». Поки Німеччина не почала масово бомбардувати британські міста, британська влада передала навчання Сполученим Штатам, що дозволило Сполученим Штатам взяти на себе лідерство у створенні ядерної зброї. Влітку 1945 року американські вчені успішно створили першу в світі атомну бомбу. Дві атомні бомби отримали назви «Маруєк» і «Тохстан»[21,с.276]

16 червня 1945 року в пустелі Аламогордо, штат Нью-Мексико, відбулося перше випробування ядерної зброї, яке було одним з найпотужніших вибухів того часу. Свідки, які спостерігали з бункера, були вражені силою вибуху, коли снаряд розірвався на вершині 30-метрової сталевий вежі. Спочатку все було затоплено світлом, кілька разів сильніше за сонячне. Потім у повітря піднялася полум'яна куля, перетворившись у хмару диму, яка утворила відомий грибоподібний утвір. Цей вибух надав перші дані про потужність сучасної зброї та її здатність знищити противника. 6 і 9 серпня 1945 року на японські міста Хіросіма і Нагасакі були скинуті дві атомні бомби зі силою приблизно 20 кілотонн. Ці вибухи призвели до величезної кількості жертв: понад 140 тисяч людей загинуло в Хіросімі і близько 75 тисяч у Нагасакі, а також спричинили величезні руйнування[21, с.276].

На думку істориків, застосування ядерної зброї не було продиктовано військовою необхідністю. Істеблішмент США переслідував політичні цілі. Вони хотіли показати свою силу, щоб залякати СРСР та інші країни. Початок ядерного проекту в Радянському Союзі також відноситься до 1942 року. Весна 1943 р. Курчатов І.В. Під час війни розробка ядерної зброї була надзвичайно важкою. Прискоренню розвитку ядерної зброї в нашій країні сприяла участь у розробках молодого німецького фізика-теоретика К. Фукса. Фукс покинув Німеччину на початку 1930-х років і оселився в Англії в 1934

році. Через кілька років він отримав британське громадянство. У 1941 році К. Фукс почав співпрацювати з групою, яка займалася питаннями, пов'язаними з виробництвом ядерної зброї. 29 серпня 1949 року перша радянська атомна бомба була успішно випробувана на полігоні поблизу Семипалатинська (Казахстан). Ядерну монополію США було скасовано, а ворожнеча між двома гігантами стала термоядерною. Розробником вітчизняної ядерної зброї були академік І.В.Курчатов, Ю.Б. Зельдович, Ю. Б. Каритон та ін. Ця подія стала початком військових дій і гонки ядерних озброєнь між США і Радянським Союзом. 14 грудня 1945 року була підписана директива Об'єднаної комісії військового планування про бомбардування двадцяти радянських міст з використанням ядерної зброї. Розроблений план ядерної війни з Радянським Союзом отримав назву «Чаріотіл». У перший місяць планувалося скинути 133 атомні бомби на 70 радянських міст. Клаус Фукс співпрацював з командою американських вчених і поділився інформацією про виробництво водневої та атомної бомб. З усіх сучасних засобів ведення війни ядерна зброя має найбільшу руйнівну силу.[22.с.27]

Розподіл важких частинок урану-233, урану-235 і плутонію-239 і синтез атомів гелію з легких частинок дейтерію і тритію. Обчислення робочої масової частки створює враження, що реакції синтезу в чотири рази вищі за енергією порівняно з реакціями поділу. Використовуючи однакову кількість реагентів, ядерна реакція вивільняє в мільйони разів більше енергії, ніж хімічна реакція, яка відбувається під час вибуху простої зброї. ” [22, С. 28].

Аналізуючи стислий опис ядерної зброї, основні види її боєприпасів можна перелічити наступним чином:

- Ядерні боєприпаси: Ці боєприпаси створюються на основі реакцій ділення атомів. Вони використовуються для генерації ядерного вибуху.
- Термоядерні боєприпаси: Ці боєприпаси розроблені на основі реакцій синтезу. Вони використовуються для вироблення потужних термоядерних вибухів.

- Комбіновані боєприпаси: Ці боєприпаси поєднують ядерні і термоядерні компоненти для досягнення більшої ефективності або специфічних цілей.

Для вимірювання потужності ядерної зброї використовується поняття "тротилового еквіваленту". Цей показник визначає масу тротилу, яка мала б здатність викликати вибух схожої потужності. Тротильовий еквівалент виражається в тоннах або мегатоннах (Мт) та кілотоннах (кт). [23].

1.2. Причини відмови України від ядерного статусу

Військове будівництво в Україні розпочалося 16 липня 1990 року з відповідної декларації Верховної Ради УРСР про державний суверенітет[24]. У цій декларації було заявлено про право України мати власні збройні сили та встановлено порядок проходження військової служби для громадян країни. Також Парламент урочисто оголосив про наміри України стати нейтральною державою, не входити до військових блоків та дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти й не набувати ядерну зброю[24].

У початкові роки після отримання незалежності, Україна приділяла особливу увагу кільком принципам своєї зовнішньої політики. Ці принципи включали розвиток взаємовідносин з сусідніми країнами і провідними світовими державами, активну участь у процесах євроатлантичної та європейської інтеграції, а також приєднання до міжнародних організацій. Однак, одним із найважливіших зовнішньополітичних кроків було прийняття без'ядерного статусу. Цей крок мав на меті зміцнити міжнародний статус України та підвищити її авторитет. Необхідність денуклеаризації була обумовлена не лише техногенною катастрофою на Чорнобильській АЕС, яка показала небезпеку ядерної енергетики, але й бажанням зміцнити міжнародну позицію України та сприяти міжнародним зусиллям з ядерного

роззброєння та розвитку несилових підходів до захисту національних інтересів[24].

Україна, яка на момент отримання незалежності була однією з найбільш милітаризованих держав, воліла відмовитися від ядерного озброєння. Цей крок був сприйнятий як акт доброї волі країни перед світовим співтовариством. Президент та різноманітні документи державного рівня зазначали про намір України відмовитися від ядерної зброї. Також у листі міністра закордонних справ України до голови Ради міністрів закордонних справ держав-членів Ради європейської безпеки та співробітництва зазначалося про приєднання України до Акту про останнє пряме членство, який був підписаний у 1975 році[24].

Таким чином, відмова від ядерного озброєння була важливим кроком для України, спрямованим на підвищення її міжнародного авторитету та сприяння ядерному роззброєнню в світі, а також виконанням принципів доброї волі перед світовим співтовариством. [24].

У "Заяві Президії Верховної Ради України щодо Договору про звичайні збройні сили в Європі від 22 листопада 1991 року"[25] було заявлено, що Україна, як одна з наступницьких держав колишнього Радянського Союзу, зобов'язується дотримуватися усіх положень договору щодо всіх збройних сил. Україна строго виконує рішення про денуклеаризацію, а наявність ядерної зброї на її території, яка перебуває під централізованим контролем, є тимчасовою. Україна послідовно працює над повним знищенням ядерної зброї та її основних компонентів і намагається якомога швидше приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як держава, що не має ядерної зброї. Україна розглядає ці зобов'язання як свою відповідальність перед міжнародним співтовариством.[25].

Рішення України про створення без'ядерної держави було підтверджено Декларацією про без'ядерну державу в Україні, прийнятою Верховною Радою 24 жовтня 1991 року, та оголошенням 9 квітня 1992 року[26].

Це рішення набуло чинності після прийняття постанови про додаткові заходи, що передбачали припинення ядерного "ядерного володіння" України. Цей процес означав значний перехід від держави, яка володіла ядерною зброєю, до без'ядерної держави[4].

Рішення України про відмову від ядерної зброї сприяло покращенню відносин Києва з провідними світовими державами та міжнародними організаціями. Тристороння заява, яку Україна, США і Росія підписали в січні 1994 року[27], не тільки визначила механізм виведення ядерної зброї з території України, але й забезпечила надійні гарантії безпеки від цих двох супердержав. В результаті Україна ратифікувала Договір про обмеження стратегічних озброєнь СТАРТ I у лютому 1994 року[28] і Договір про нерозповсюдження ядерної зброї у листопаді 1994 року[29].

Варто відмітити, що право власності передбачає три основних аспекти: володіння, користування та розпорядження майном. Україна, маючи ядерну зброю на своїй території, ніколи не змогла фактично "користуватися" цією зброєю. Створення власного ядерного потенціалу потребувало наявності науково-технологічної бази, промислової інфраструктури для виробництва ядерних матеріалів та засобів доставки, а також системи для транспортування, зберігання та захисту ядерних боєголовок. На той момент Україна не мала всіх необхідних елементів для цього[5]

З іншого боку, відмова від приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї означала б відсутність міжнародної економічної та науково-технічної співпраці, навіть в мирних аспектах використання атомної енергії.. [5].

На початку червня 1996 року з території України було вивезено останню ядерну боєголовку. На мою думку, тристороння угода між Україною, Росією та США прискорила формування позитивного іміджу цієї країни у світі. Образно кажучи, Україна вклала в цей договір гармонійно політичну доцільність та економічний реалізм. Не реформи (демократія та європейські ринки зазнали краху), а денуклеаризація та демілітаризація дозволили класу,

що розвивається, отримати бажані (мабуть, тимчасові) паспорти.рисове поле. У перші дні незалежності світ більше хвилювався потенційними військовими та екологічними загрозами України, ніж її політичними та економічними проблемами.

На початку 1990-х років в українському парламенті діяла проядерна сила, яка виступала за збереження ядерного статусу України як гарантії захисту від можливого зазіхання Росії на її територію. Колишні командири радянських ракетних військ, які присягнули новій державі, також наполягали, що вони можуть контролювати арсенал. Деякі представники сучасної української політики досі відверто шкодують про втрату Україною ядерного статусу. Деякі військові аналітики дотримуються подібної точки зору[27].

“Насправді Україна формально ніколи не відмовлялася від своїх ядерних прав”

Міжнародні угоди, які були підписані, стосувалися переважно позбавлення України стратегічної зброї, зокрема міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) та ядерних боєголовок, обслуговування яких Україна об'єктивно не могла забезпечити самостійно. Водночас, тактичні ядерні боєприпаси (ТЯО) були вивезені до Росії за дорученням президента Кравчука, а офіційно Україна не відмовлялася від цього типу зброї.

Згідно з експертною думкою Богдана Соколовського, ядерна зброя не є необхідною для України ні з позиції статусу, ні з-за високих витрат на її утримання. Він вважає, що це майже неможливо та необґрунтовано з політичної точки зору. З одного боку, Україна не має потреби в ядерній зброї, а з іншого боку, фінансово вона не зможе собі це дозволити. Замість цього, важливо для України розвивати добросусідські відносини з сусідніми країнами та інтегруватися в структури, такі як НАТО, для забезпечення національної безпеки.[5].

Радянський Союз припинив своє існування під час перебудови, а наступні десятиліття відзначилися стагнацією та застоєм. Україна проявила моральну

готовність до досягнення незалежності, незважаючи на постійне придушення радянським режимом. Однак під час переходу до нового світового порядку щодо глобальної безпеки та зміни стереотипів Україні довелося використовувати дипломатичні зусилля для переконання як Заходу, так і Сходу у відмові від ядерного статусу. Захід опасався "15 ядерних держав", а спочатку Росія неохоче висловлювала можливість формування власної армії в Україні. Крім того, з боку Кремля та його прибічників висувалися територіальні претензії та прямі загрози для України[30].

У зв'язку з цим, у статті "Незалежна газета" від 24 жовтня 1991 року зазначалося, що "Московські новини" на першій сторінці публікували інформацію, надану російським керівництвом, що розглядається можливість запобіжного ядерного удару проти України[30].

Сльцин заявив, що обговорював цю можливість з військовими... У цій ситуації Леонід Кравчук стояв перед важким вибором між воєнним конфліктом і мирним вирішенням, між "югославським сценарієм" і спробою "цивілізованого розлучення". Розумійте, що це було надзвичайно складне рішення. Незважаючи на всю суперечливість сучасного уявлення, ми вважаємо, що Україні вдалося уникнути відкритого військового конфлікту та міжнародної ізоляції, відмовившись від ядерної зброї на початку свого шляху до незалежності.[30]

Відмова від ядерної зброї мала позитивні екологічні та економічні наслідки, оскільки вона супроводжувалася значними витратами на зберігання та складними умовами. Мирне роззброєння України було успішним завдяки збалансованості інтересів всіх сторін і, головне, чіткому визначенню ролі України в Європі. У міжнародних угодах були встановлені конкретні терміни виконання зобов'язань та передбачалися можливі санкції за їх невиконання[30].

Здійснення без'ядерного статусу стало одним з найбільш практичних кроків в зовнішній політиці України, що сприяло позиціонуванню країни як стабільного й надійного партнера для провідних світових держав. Цей крок

відкрив перспективи майбутньої інтеграції в Європейський Союз та НАТО, сприяв установленню дружніх стосунків з іншими країнами та активізації регіональної співпраці. Не лише заява, але і швидка реалізація політики без'ядерного статусу допомогла підтвердити позицію України на міжнародній арені як передбачуваного й надійного партнера. Україна традиційно активно бере участь у глобальному роззброєнні ядерної зброї та нерозповсюдженні, часто виконуючи провідну роль, проте її територія давно вільна від ядерної зброї. Тому Україна користується великим авторитетом у світі та часто згадується на важливих міжнародних форумах. Таким чином, відмова України від ядерної зброї стала квитком у цивілізований світ і відіграла важливу роль у формуванні іміджу країни. Існують дебати щодо рішень України щодо без'ядерної зброї, і з офіційної позиції можна вважати ці дискусії об'єктивними.

На той час таке рішення відповідало намірам інтеграції у світовий політичний процес економічного та військово-технічного потенціалу держави. Отже, інтерес до ядерного роззброєння та військового будівництва України як новоствореної незалежної держави був помічений у багатьох наукових галузях. В даній роботі, зокрема, досліджується історичний аспект проблеми, тобто процес денуклеаризації та розвитку України як молододержави, яка добровільно відмовилася від свого ядерного потенціалу, підтверджуючи свою добру волю щодо співпраці з міжнародною спільнотою та готовність до високого рівня дипломатичної взаємодії.

РОЗДІЛ 2

СКЛАДОВІ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ УКРАЇНИ ТА СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ РОЗЗБРОЄННЯ

2.1. Передумови та фактори ядерного роззброєння України

У ХХ столітті, через дві світові війни та інтенсивний розвиток військової технології, виникла потреба у збільшенні ролі ядерного роззброєння. Після закінчення Першої світової війни, воно стало одним з основних завдань міжнародного співтовариства, що спонукало до формування концепції досягнення миру шляхом загального роззброєння та скорочення озброєнь. Учені та дослідники почали досліджувати основні засади цієї концепції та шляхи досягнення мети.

Сучасний стан міжнародних відносин, незважаючи на відсутність глобальних військових протистоянь, не можна назвати станом миру та мирного співіснування. Існує багато локальних конфліктів та операцій з відновлення та збереження миру, зокрема в Африці та Близькому Сході, які свідчать про продовження збройних протистоянь з метою досягнення певних змін, таких як політичні або економічні переваги. Тому питання роззброєння залишається важливим для запобігання конфліктам, в тому числі збройним. Роззброєння можна охарактеризувати як систему заходів, спрямованих на обмеження, скорочення або повну ліквідацію засобів ведення війни, якими володіють держави[31,с.205].

Статут ООН та інші міжнародно-правові акти визнають роззброєння принципом міжнародного права, який покликаний забезпечувати загальний, справедливий, ненасильницький та демократичний мир[31,с.205].

Роззброєння також є конкретною гарантією миру і важливим напрямом спільних зусиль всього світового співтовариства у формуванні системи глобальної стабільності та безпеки. Заходи з роззброєння, які вживають держави, можуть включати міжнародні угоди та односторонні заходи. Це

можуть бути домовленості щодо обмеження територій або детально пророблені механізми демілітаризації світу [31,с.205].

Для досягнення реальної безпеки і миру необхідний комплексний підхід до процесу роззброєння. Він включає кілька аспектів, зокрема:

- Скорочення звичайного озброєння.
- Ядерне роззброєння.
- Боротьбу проти мілітаризації космосу.
- Хімічну та бактеріологічну зброю.
- Запобігання створенню нових видів зброї масового знищення[31,с.205].

Передумови для концепції досягнення миру шляхом роззброєння та скорочення озброєнь були закладені ще у XIX столітті. Наприклад, угода Раша-Бегота між США та Великобританією після закінчення англо-американської війни 1812-1814 років сприяла демілітаризації американсько-канадського кордону. [31,с.206].

На зламі XIX-XX століть відбулися Гаазькі мирні конференції, які мали велике значення у контексті роззброєння та досягнення миру. Під час першої Гаазької конференції, що проходила у травні-липні 1899 року, була ухвалена заборона використання отруйних речовин та розривних куль "дум-дум" на полі бою. Також було встановлено мораторій на метання бомб з літальних апаратів[31,с.206]

Друга Гаазька конференція, яка відбулася у 1907 році, принесла розробку численних пропозицій з роззброєння. Однак, на жаль, багато з цих пропозицій так і не були впроваджені в життя[31,с.206]

У своїй праці "Який шлях до миру?"(1936) Б. Рассел відстоював точку зору, що, з огляду на появу нових надпотужних засобів знищення, будь-яка майбутня війна призведе до зникнення Європи. Єдиним реальним засобом порятунку людства він вважав створення єдиного світового уряду, який би мав монополію на володіння зброєю[31,с 206].Б. Рассел сприймав війну як конфлікт двох груп, з яких кожна намагається вбити і покалічити якомога більшу кількість людей з протилежного боку, заради того, щоб досягнути

своєї цілі, і ставив питання про те, чи світова громадська думка, яка захоплюється миром і ненавидить війни, буде здатна покінчити з ними[31,с.206].

Б. Рассел передбачав, що перегони озброєнь буде дуже важко зупинити, оскільки на кожному новому етапі з'являтимуться нові види смертоносних озброєнь. Для людей всієї планети, незалежно від політичних поглядів, основним питанням має стати виживання людства, бо ядерна війна не принесе перемоги жодній зі сторін, а тільки знищить обидві. Вченого тривожило питання розповсюдження ядерної зброї ще й тому, що це обов'язково, на його думку, мало би призвести до міжнародної анархії, оскільки кожна держава прагне лідерства і намагається диктувати світу свої умови[31,с.207]

Закликаючи до роззброєння та стабільного миру, Б. Рассел вимагав від урядів всіх країн сприяння такому курсу. Він звертався до тогочасних лідерів ворогуючих блоків: “Я не пропоную, щоб закінчилась боротьба між комуністами та антикомуністами. Я пропоную тільки, щоб ця боротьба не велася військовими засобами”. Основним завданням Б. Рассела було розробити передумови для недопущення ще однієї світової війни. Він покладав надії на появу світового уряду, що встановив би рамки, у межах яких наново сформовані національні уряди перевиховували б своїх громадян [31,с.207]

Бертран Рассел з плином часу все більше переконувався, що уряди ставляться вороже до миру і часто ними керують кримінальні злочинці. Він висловлював загальну настанову щодо запобігання війні, вимагаючи заборони ядерних випробувань в атмосфері, підтримував укладання відкритих багатосторонніх угод. Він вважав, що якщо ядерна зброя буде знаходитися тільки в руках наддержав, вони зможуть домовитися про зменшення її кількості, що сприятиме збереженню миру[31,с.207]

Бертран Рассел також був одним із засновників Руху за ядерне роззброєння. Концепція ядерного роззброєння, яка належить до

пацифістського напрямку антивоєнної думки, вважає, що війни можуть бути оправданими лише у надзвичайних випадках, і тому політика всіх урядів має бути збалансованою і спрямованою на збереження миру. З урахуванням ядерної епохи, він наголошував на тому, що у зовнішній політиці потрібно бути ще більш обережним. Таким чином, Рассел прийшов до висновку, що володіння ядерною зброєю не принесе жодній державі нічого, окрім смертельної небезпеки[31,с.207]

Наукове дослідження Бертрана Рассела випередило свій час, оскільки він виявив значну загрозу миру та існуванню людства загалом, з огляду на появу небезпечної зброї, навіть коли багато інших ще не вбачали актуальності та нагальності вирішення цієї проблеми. [31,с.207].

Праця Г. Кларка і Л. Сона "Міжнародний мир через міжнародне право" (1958) займає вагомe місце у формуванні концепції миру через роззброєння. Автори виступали проти політики "з позиції сили" та продовження гонки озброєнь. Вони пропонували зосередити зусилля на досягненні всезагального і повного роззброєння, стверджуючи, що мир не можна забезпечити постійною гонкою озброєнь, "рівновагою страху" чи дипломатичними хитрощами[31,с.207].

У їхній праці "Міжнародний мир через міжнародне право" був представлений детальний план роззброєння, що ґрунтувався на принципі, що якщо народи дійсно бажають запобігти війні, вони мають бути готові до всезагального й повного роззброєння. Автори назвали свій план "Програмою всезагального і повного роззброєння". Цей період був розділений на дві стадії: дворічна підготовча стадія, присвячена створенню системи міжнародного контролю над роззброєнням - інспекційної служби ООН, та десятирічна стадія "фактичного роззброєння", що передбачала щорічне скорочення всіма державами їх збройних сил на 10%[31,с.207].

Після завершення першої стадії жодна країна не повинна була мати військових установ, і мали бути введені різноманітні заборони та обмеження щодо зброї, виробництва і застосування ядерних матеріалів. Будь-яка

потенційно небезпечна діяльність повинна була здійснюватися лише з дозволу інспекційної служби ООН, якій покладалися всі функції здійснення роззброєння[31,с.208]

Робота Кларка і Сона вносила важливий внесок у розробку концепції роззброєння і пропонувала конкретний план дій для досягнення цілі всезагального і повного роззброєння, спрямованого на забезпечення міжнародного миру. [31,с.208]

Пропозиція Г. Кларка та Л. Сона, що стосується контролю за ядерним роззброєнням, включає створення додаткової інстанції - органу ООН з ядерної енергії, якому будуть покладені обов'язки, пов'язані з мирним використанням ядерної енергії. Обидві організації, зокрема орган ООН з ядерної енергії, мають бути підпорядковані Генеральній Асамблеї ООН, яку автори пропонують наділити широким комплексом прав щодо спостереження за роззброєнням і застосуванням санкцій до окремих держав[31с.208].

Проте варто зауважити, що план Г. Кларка та Л. Сона не передбачає повної ліквідації ядерної зброї. Замість цього, вони пропонують передати її спеціальному органу ООН з ядерної енергії, який за повноваженнями Генеральної Асамблеї передаватиме її "в момент необхідності" "силам миру ООН". Автори зазначають, що ядерна зброя за звичайних умов не буде знаходитись у користуванні сил миру, але буде контролюватися органом з ядерної енергії, як гарантія проти "зловживання" нею[31,с.208].

Згідно з цим планом, існує можливість застосування ядерної зброї і озброєння нею міжнародних сил. Це створює загрозу ядерної війни після здійснення плану. Слід зауважити, що позиція щодо застосування ядерної зброї може бути обговореною і різними авторами пропонуються різні підходи до цього питання[31,с.208].

У роздумах авторів виявляється вагоме значення аналізу тих сил, які протидіють роззброєнню та досягненню справжнього миру. Г. Кларк і Л. Сон вказують на військові кола, як основних противників роззброєння, які мають

глибокі інтереси в озброєнні та здійснюють опір новим ініціативам, спрямованим на досягнення справжнього миру[31,с.208].

Окремої уваги в історії руху за роззброєнням і формуванні концепції миру набуває "Маніфест Ейнштейна – Рассела". У цьому маніфесті зазначається, що жодна зі сторін не може розраховувати на перемогу у ядерній війні і є реальна загроза загибелі людства. Автори висловлюють занепокоєння тим, що ні громадськість, ні уряди країн не усвідомлюють повного масштабу цієї загрози. Проста заборона ядерної зброї, за їхніми словами, не буде мати реального впливу на вирішення проблеми, оскільки зброя буде продовжувати виготовлятися та використовуватися для подальшого ведення війни. Єдина надія для людства, за їхніми словами, полягає в відмові від воєн. [31,с.208]

Незважаючи на завершення Холодної війни, світ все ще стикається з викликами пов'язаними з обмеженням озброєнь, роззброєнням та нелегальною торгівлею зброєю[31,с.209]

Як вірно зауважив перший Генеральний Секретар ООН Трюгве Лі, причиною війн є підготовка країн та їх урядів до конфліктів, замість зосередження на побудові миру у відносинах. Він вірно вказував, що запобігти війнам можна шляхом повного роззброєння, яке досягається шляхом всебічного роззброєння та переговорів, а також шляхом пацифізму, який визнає неприпустимість насильства і прагне протистояти йому[31,с.209].

Заява представника Ради Безпеки, оприлюднена 8 липня 1999 року, висловлювала підтримку миру і безпеки, а також необхідність післяконфліктної реконструкції. Рада Безпеки ООН виражала занепокоєння стосовно продовження конфліктів і бойових дій між сторонами, навіть після підписання мирних угод, і визнавала, що доступність зброї є причиною такої ситуації. Для досягнення примирення сторони конфлікту повинні бути залучені до процесу роззброєння, демілітаризації та реінтеграції бойовиків[31,с.209].

Однією зі складових концепції досягнення миру через роззброєння є "мир страху" або ядерний мир, що стає все більш актуальним на сучасному етапі. Ця концепція ґрунтується на принципі, що наявність та загроза використання ядерної зброї створюють передумови для стримування агресивних держав в їхній нахил до війни. Прихильники цього підходу розглядають ядерний мир як важливий елемент воєнно-стратегічної рівноваги між системами. Зауваження прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер підкреслюють, що "світ без ядерної зброї буде менш стабільним і більш небезпечним для усіх нас"[31,с.209].

Розповсюдження термоядерної зброї серед усіх держав не може гарантувати загальний і тривалий мир. Як зазначено, страх не забезпечує миру навіть між державами, які володіють ядерною зброєю. Ядерний світ також порушує традиційну формулу запобігання війні, яка базується на домінуванні оборонних здібностей над наступальними[31,с.209].

На сучасному етапі, право на володіння ядерною зброєю не є запорукою миру, а навпаки, воно стає причиною конфліктів. Держави "ядерного клубу" намагаються завадити країнам без ядерної зброї проводити ядерні дослідження. З свого боку, менші країни намагаються швидко отримати ядерну зброю, вважаючи, що вона дозволить їм вирішити свої проблеми і отримати статус на світовій арені[31,с.209].

Проте, в ядерній війні ініціатива ведення конфлікту стає безглуздою, оскільки агресор також знає, що буде повністю знищений. Це призводить до простої арифметики: той, хто вистрілить першим, загине другим. Отже, з появою ядерної зброї, потреба у мирі стає невідкладною для людства[31,с.209].

Концепцію досягнення миру через роззброєння, за словами вченого Р. Арона, було складно реалізувати на попередніх етапах розвитку людства, оскільки особистий інтерес завжди переважав над збереженням миру і стабільності.[31,с.209].

На сучасному етапі, коли використання зброї, зокрема ядерної, може створити загрозу існуванню людства, можна сподіватися на активніше втілення ідеї про загальне і повне роззброєння, зокрема і ядерне. Як результат впровадження концепції миру за допомогою роззброєння на зміну всезагальному миру теоретично має прийти запланований мир – такий стан міжнародних відносин, коли здійснюються цілеспрямовані заходи, які ведуть не тільки до послаблення напруженості й усестороннього співробітництва, але й до припинення гонки озброєнь, поетапного роззброєння, а в підсумку – позбавлення від загрози світових воєн, до надійно гарантованого миру і створення нової системи міжнародних відносин на принципах мирного співіснування[31,с.209].

У зв'язку з широкомасштабною агресією Російської Федерації проти України, наша країна змушена звертатися до міжнародного співтовариства за підтримкою. Проте багато людей за межами України, особливо під впливом масової російської пропаганди, сприймають ці звернення як нав'язливі й вважають, що Україна нічого не заслуговує й може лише "просити". Виявляється, у світовій політиці існують так звані "мерзенні циніки", які явно або неявно підтримують російську агресію й жертвують інтересами України на користь РФ, як це відзначив экс-депутат А. Сенченко. Також варто пам'ятати, що Україна колись отримала авторитетні міжнародно-правові гарантії своєї безпеки в обмін на відмову від значної частини свого оборонного потенціалу (нагадайте собі Будапештський Меморандум). Тому підтримка України в захисті її територіальної цілісності - це не просто послуга від "гарантів", а їх міжнародно-правовий обов'язок. Наприклад, американський конгресмен-демократ Майкл Брюс Квіглі з Іллінойсу визнає: "Я вважаю, що ми не виконали свої зобов'язання за Будапештським меморандумом. Ці угоди про безпеку були вигідними для НАТО". Після анексії Криму Росією у 2014 році, США, Канада, Великобританія та інші країни заявили про порушення Росією своїх зобов'язань перед Україною згідно з Будапештським Меморандумом, а також порушення українського

суверенітету та територіальної цілісності. У цей же час, Китай, який був учасником угоди 1994 року про скасування ядерного арсеналу України, уникає висловлення однозначної позиції стосовно агресивної поведінки Росії і обмежується загальними заявами про недоторканність державних кордонів інших країн. Китай також утримався від голосування над резолюцією про територіальну цілісність України в Раді безпеки ООН і не приєднався до засудження анексії Криму, яку підтримали 100 країн на засіданні Генеральної Асамблеї ООН. Крім того, Китай посилював економічні зв'язки з Росією, компенсуючи зниження співробітництва РФ зі Заходом через санкції. [11]. За позицією України, дії Росії в Криму та на Донбасі суперечать Будапештському Меморандуму. 3 січня 2014 року постійний представник України при ООН Ю. Сергєєв вказав, що Рада Федерації РФ одностайно схвалила "використання військової сили проти України" у відповідь на звернення президента Росії Володимира Путіна. Він також наголосив, що РФ "грубо порушує основні положення Статуту ООН, який зобов'язує всі держави-члени утримуватися від загрози або використання сили проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави". 5 грудня 2015 року О. Турчинов, колишній секретар РНБО, заявив, що роззброєння країни було "безглуздим" і звинуватив Захід у невиконанні Будапештського Меморандуму через відмову постачати Україні летальну зброю. Однак ще в травні 2014 року посол США Дж. Паятт заявив у Києві, що США виконали свої зобов'язання, зауваживши, що "Будапештський Меморандум не був угодою про гарантії безпеки. Це була домовленість про повагу суверенітету та територіальної цілісності України"[11].

Згідно з висловлюванням професора міжнародних відносин Стівена Макфарлейна, Будапештський Меморандум надає підписантам юридичне обґрунтування для вжиття заходів, але не зобов'язує їх діяти в Україні. Ні адміністрація Джорджа Буша, ні адміністрація Клінтона в США не були готові взяти на себе військові зобов'язання перед Україною через невпевненість у ратифікації такої угоди Сенатом США[11].

Саме тому, Будапештський Меморандум включав більш обмежувальні умови, які повинні були бути виконані у випадку порушення цих зобов'язань. Згідно з Петром Порошенко, колишнім президентом України, ні росіяни, ні країни Заходу не дотрималися Будапештського Меморандуму щодо Криму. У свою чергу, 3 квітня 2014 року президент Росії Володимир Путін відповів на запитання щодо порушення Будапештського Меморандуму, назвавши ситуацію в Україні "революцією" і заявивши, що Росія не підписувала жодних обов'язкових документів щодо цієї країни. Росія стверджує, що ніколи не була зобов'язана "змушувати будь-яку частину цивільного населення України залишатися в Україні проти їхньої волі". Крім того, Росія вважає, що США порушили Будапештський Меморандум і називає Євромайдан переворотом, ініційованим США. За позицією Росії, основною складовою Будапештського Меморандуму та поняття "негативні гарантії" є зобов'язання не застосовувати або не загрожувати застосуванням ядерної зброї проти неядерних держав, і Росія стверджує, що не порушила ці зобов'язання перед Україною. Однак, постійні загрози від РФ щодо застосування ядерної зброї проти України під час війни 2022 року, а також ігнорування цих гарантій Будапештського Меморандуму, на межі підтверджують такі утвердження. Крім того, китайський уряд і деякі провідні французькі політики своїми неоднозначними оцінками дій Росії фактично сприяли Кремлю у підриві режиму нерозповсюдження зброї масового знищення.[11].

На момент вторгнення Російської Федерації до України існували три основні ідеологічні наративи стосовно Будапештського Меморандуму. Проросійський напрям підтримував думку, що ніхто не має ніяких зобов'язань перед Україною згідно з Меморандумом. Прозахідний напрям висловлював позицію, що якщо їм заманеться допомагати Україні у зміцненні її безпеки, то це може бути в рамках Будапештського Меморандуму, але насправді вони не бажають цього робити. Проукраїнський напрям стверджував, що Будапештський Меморандум надає Україні чинні

гарантії, які мають бути виконуваними до повного відновлення територіальної цілісності країни[11].

Проте, якщо прийняти те, що Меморандум фактично не забезпечує гарантії безпеки, як визначено в пункті 6 Закону України "Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968 року"[29], то за цим пунктом закон не набуває чинності для України. Тому президент України Володимир Зеленський мав повне право публічно загрозувати відмовою від Будапештського Меморандуму, якщо гарантії, надані Україні за допомогою Меморандуму, не будуть дотримані[32].

Очевидний провал надійних міжнародних гарантій територіальної цілісності в обмін на відмову від ядерної зброї створює серйозний дестабілізуючий фактор, який підіриває системи міжнародного права про нерозповсюдження зброї масового знищення. Формування стійкої недовіри до міжнародних гарантій є головним чинником, що сприяє цій тенденції дестабілізації, оскільки на практиці вони демонструють свою неефективність та безсилля у зустрічі з агресивними діями та відкритим порушенням міжнародних норм і принципів[33, с. 12].

Отже, питання виконання або невиконання Будапештського Меморандуму стало предметом інтенсивної інформаційної війни після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року. Теоретичні дебати про цю тему перетворилися на жорстоку реальність. Особливість Будапештського Меморандуму полягає в тому, що ядерні держави, такі як США, Великобританія і Російська Федерація, привітали приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як держави, що не володіє ядерною зброєю, і надали конкретні гарантії Україні відповідно до принципів Заключного акта НБСЄ. Важливо зазначити, що посилення на Акт НБСЄ в Будапештському Меморандумі означає, зокрема, що положення цього акта застосовуються до України, навіть якщо вона не підписала цей Акт. Згідно з Меморандумом, держави-учасники зобов'язалися поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць і

утримуватися від будь-яких дій проти їх територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності, зокрема від застосування сили або загрози силою.

Держави-учасники мають однаково утримуватися від будь-яких дій, що стосуються окупації чи використання сили для порушення міжнародного права, а також від дій, спрямованих на придбання територій чи загрозу таких дій. Будь-яке окупування або придбання такого характеру не визнається законним. Тому юридична анексія чотирьох областей України та Криму Російською Федерацією є безпосереднім порушенням гарантій, наданих Будапештським Меморандумом. З юридичної точки зору очевидно, що визнання та підтримка територіальної цілісності держав є не просто справою милості чи заслугою інших держав, але є їх прямим юридичним обов'язком згідно з принципами міжнародного права. Аналогічно, жодні міркування не можуть виправдовувати загрозу силою або її застосування, отже, фантазії про "захист" російськомовного населення або підтримку незаконного "референдуму" не можуть служити виправданням для порушення суверенітету та територіальної цілісності держав, зокрема України, незалежно від того, як це пропагується Російською Федерацією. Визнання та підтримка цих принципів з боку США та інших держав-членів не є актом милості чи заслугою, але становить їх прямий юридичний обов'язок[5]

В Будапештському Меморандумі зобов'язання стосовно України прямо фіксуються як гарантії. Наприклад, Меморандум передбачає, що жодна зброя країн-учасниць не буде використовуватися проти України (пункт 2 Меморандуму). Російська Федерація порушила цей пункт, а гарантії, надані США та Великобританією під час гібридної війни 2014-2015 років, фактично не були виконані. Тому підтримка України та відновлення її територіальної цілісності не є проявом доброзичливості цих країн, а є їх зобов'язаннями перед Україною. Крім того, в Меморандумі ядерні держави - США, Великобританія, Російська Федерація - підтверджують свої зобов'язання відповідно до принципів Заключного Акта НБСЄ, утримуватися від

економічного тиску, спрямованого на обмеження прав України, які є її суверенними, з метою отримання будь-яких переваг. Згідно з висловлюванням фахівців з міжнародного права, Меморандум є юридичним актом, що набув чинності з моменту його підписання. Текст самого документа, укладеного у 1994 році, не передбачає необхідності ратифікації. У той час, коли Меморандум укладався, Російська Федерація ще не встановила процедуру ратифікації міжнародних угод, це стало можливим лише у 1995 році. Важливо зазначити, що інші міжнародні експерти також підтверджують, що ратифікація Будапештського Меморандуму не є необхідною для його чинності. Однак на практиці виявилось, що жодна з сторін не намірена виконувати цей Меморандум.[5]

Порушення Росією Будапештського Меморандуму вважається серйозним міжнародним злочином, який зачіпає не лише Україну, а й всі держави-гаранти та міжнародне співтовариство в цілому. Крім того, варто зазначити, що Будапештський Меморандум також пов'язаний з приєднанням України до Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО). У 1992 році Білорусь, Казахстан, Російська Федерація, Україна та США підписали Протокол до цього Договору, відомий як Лісабонський протокол. Згідно з цим протоколом, зазначені країни як правонаступники СРСР зобов'язалися дотримуватися положень Договору щодо контролю на своїй території та розподілу витрат. Важливо підкреслити, що "рівне і послідовне" застосування цих норм не надавало переваги жодній із сторін Протоколу, включаючи Російську Федерацію[5]

Відмова України від ядерної зброї сталася під значним тиском з боку США та Російської Федерації. Зокрема, Л.М. Кравчук вважає, що США мали найбільший інтерес у ліквідації ядерної зброї, яка перебувала в Україні, оскільки вона спрямовувалася проти США. Р. Хотин стверджує, що перший візит президента США Білла Клінтона до України в січні 1994 року, коли він

відвідав Росію та Білорусь, був показовим прикладом тиску і загрози повної міжнародної ізоляції України через її відмову від ядерної зброї[5].

Клінтон навіть не залишив територію аеропорту в Києві, він зустрічався з українським президентом Леонідом Кравчуком на аеропорту. В таких умовах продовжувати утримання ядерної зброї в Києві не було ні можливості, ні реального сенсу. Україна змушена була зробити вибір між приєднанням до світової спільноти та будівництвом демократії під підтримкою заходу або залишенням з ядерними ракетами, які вона не могла контролювати, і становленням ізольованою країною[5].

Фактично, роззброєння України було вигідним для Російської Федерації і мало вплив на кілька сфер: політичну, економічну і військову.

У контексті роззброєння України, Росія отримала можливість перевезти на свою територію цінні ядерні компоненти, які мали значну матеріальну вартість. Це принесло Росії значну економічну вигоду у розмірі десятків мільярдів доларів. Крім того, роззброєння призвело до знищення елітних підрозділів українського військово-промислового комплексу, що зробило Росію менш залежною від конкуренції з боку України на світовому ринку зброї[5].

Політичні наслідки роззброєння також були важливими для Росії. Вони розраховували на те, що безядерна Україна буде менш привабливою для світової спільноти і буде визнана російською сферою впливу. Це мало на меті послабити міжнародну підтримку України і збільшити вплив Росії на українські справи. У серпні 2022 року Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба заявив, що Україна була примушена відмовитися від ядерної зброї під натиском США та Росії, і протистояти такому тандему було дуже складно. Важливо відзначити, що в Україні прийнято Закон, який передбачає, що будь-яка загроза силою або використання сили проти територіальної цілісності та недоторканності кордонів України, а також політичної незалежності, розглядатиметься як виняткові обставини, що поставили під загрозу найвищі інтереси країни[5]

Загалом, роззброєння України мало суттєвий вплив на Росію, надаючи їй перевагу у політичній, економічній та військовій сферах.

Україна отримала приблизно 980 мільйонів доларів компенсації у вигляді палива для атомних станцій в обмін на свій ядерний потенціал. Щоб здійснити цю угоду, частина українських газових боргів перед Росією була списана, а відповідно, Росія передала стратегічні ядерні бомбардувальники. За словами Костенка, вартість лише збагачених урану та плутонію, що містяться у ядерних боєголовках, оцінювалась у десятки мільярдів доларів, але Росія не була готова до таких уступок. Протягом тривалого періоду роззброєння Україна стикнулася зі зростаючими проблемами.

Рішення передати ядерні заряди Росії виявилось помилковим, і було б краще знищити ядерну зброю на території України. Це стало б доцільним переробити ядерні матеріали з української зброї, зокрема високозбагачений уран і плутоній, на ядерне паливо для використання в атомних станціях країни. Також варто відзначити, що колективний Захід не виконав своїх зобов'язань щодо захисту України згідно з гарантіями, наданими Будапештським Меморандумом. Вже влітку розвідувальні служби Заходу отримали інформацію про плани Росії щодо України, але не зробили достатніх заходів, щоб їм запобігти. Замість того, щоб готуватися до можливого конфлікту, Захід продовжував діалог з Путіним. Навіть Байден не зупинив будівництво Північного потоку-2 і фактично дозволив його завершення. Захід не проявив достатньої активності в готуванні України до конфлікту. Поставки зброї почалися лише за місяць до початку війни, коли Британія надала Україні кілька тисяч ПТРК NLAW, а потім США також надавали допомогу, включаючи систему протиповітряної оборони, Джейвеліни та Стінгери. Незважаючи на ці поставки, система протиповітряної оборони не була достатньо зміцненою, що призвело до серйозних руйнувань української інфраструктури в перших днях війни. Навіть Стінгерів не вистачило, щоб зупинити десятки російських гелікоптерів, які планували захопити аеропорт Гостомель як плацдарм для наступу на Київ[5].

Отже, сучасні міжнародні відносини постійно створюють підґрунтя для підтвердження актуальності цієї концепції. Винайдення новітніх видів озброєнь змушує людей активніше задумуватися над питаннями її потенційного використання, а отже, й готуватися протистояти загрозам, які така зброя створює для існування та виживання людства.

2.2. Особливості процесу ядерного роззброєння України

З вищих політичних кол українського уряду на початку 1990-х років не однозначно ставилися до втрати країною ядерного статусу. Сьогодні ми можемо припустити, що деякі керівники України того часу не були готові повністю відмовитися від ядерної зброї. Це може бути підтверджено, наприклад, фактом, що 12 березня 1992 року президент України Леонід Кравчук призупинив експорт тактичної ядерної зброї з території країни, а прем'єр-міністр України Леонід Кучма закликав зберегти ядерну зброю у складі Збройних Сил України[34].

Питання про можливе відновлення ядерного статусу України стало предметом жвавих дискусій після конфлікту між Україною та Росією щодо острова Тузла у 2003 році. Зважаючи на те, що Росія є однією з країн-учасниць Будапештського меморандуму, який передбачав гарантії суверенітету та безпеки України, виникли сумніви щодо реальності та виконання умов цієї угоди деякими державами-учасницями[34].

Після минулого часу від укладення Будапештського меморандуму пройшло чимало років, але обговорення про можливе відновлення ядерного статусу України продовжуються й до цього часу, особливо підкріплені новими порушеннями Росією умов меморандуму, зокрема через численні "газові війни" проти України. Аналітики відзначають, що технічно Україна має всі необхідні здібності для виготовлення та зберігання ядерної зброї, але для цього необхідна політична воля та значні фінансові вкладення. Варто також зазначити, що такі кроки однозначно викликали б значний

міжнародний резонанс і могли б призвести до міжнародної ізоляції України[34].

Деякі політики висловлювали заяви щодо відновлення ядерного статусу України, але ці звернення можна віднести до порівняно недавнього минулого. Наприклад, Тернопільська обласна рада звернулася до Віктора Ющенка 27 серпня 2008 року, вимагаючи від тодішнього президента скасування Будапештського меморандуму та оголошення про відновлення ядерного статусу[35].

Після отримання незалежності України виникло питання щодо майбутнього значного ядерного арсеналу, розташованого на її території. У Декларації про державний суверенітет України, що була прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року, були закладені основні принципи без'ядерності, які передбачали "не приймати, не виробляти і не набувати ядерну зброю". Це було важливою складовою зовнішньої політики, відомої як "доктрина Павличка". США та Росія міцно підтримували ідею зробити Україну без'ядерною державою і намагалися здійснити цю мету. Державне керівництво, особливо президент Леонід Кравчук та голова Служби безпеки України Євген Марчук, швидко погодилися на таку ініціативу і активно декларували свої наміри відмовитися від ядерної зброї та позбавити Україну ядерного статусу. Проти такого курсу виступали окремі політики, зокрема опозиційні народні депутати України, такі як В'ячеслав Чорновіл, Лев Лук'яненко, Віктор Бедь, Володимир Толубко, а також деякі військові представники, наприклад, Вілен Мартиросян, Олександр Скіпальський, Григорій Омельченко та інші[35].

Починаючи з 1992 року, до України прибували делегації з Вашингтона і Москви. Американська сторона пропонувала повністю знищити ядерну зброю, тоді як російська сторона просила передати всю ядерну зброю до Росії. Всі тактичні ядерні боєприпаси були оперативно перевезені до російських заводів для знищення в першій половині 1992 року, і останній ешелон прибув до Росії в початково запланований термін, на 25 днів раніше.

Після цього стратегічна зброя мала бути переміщена до Росії внаслідок приєднання України до радянсько-американського Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь.[35, с.12].

7 травня 1992 року Леонід Кравчук, тодішній президент України, направив лист до США, в якому заявив, що Україна зобов'язується знищити всю свою ядерну зброю, включаючи стратегічну наступальну зброю, яка була розташована на її території. У той же час прем'єр-міністр України Леонід Кучма, у своєму виступі у Верховній Раді в 1993 році, підтримував збереження найефективнішої і найпотужнішої складової українського ядерного потенціалу - 46 твердопаливних МБР СС-24 (460 ядерних боеголовки), які могли зберігатися довгий час. Розуміється, США мали підстави стурбованості щодо своєї безпеки, оскільки деякі українські МБР були спрямовані на об'єкти в Америці[36]

У 1992 році за ініціативою США в Києві відбулися тристоронні дослідницькі зустрічі між Україною, Росією та США. Під час цих зустрічей американська сторона запропонувала розглянути можливість фінансової компенсації для України за процес ядерного роззброєння, а також компенсацію для Росії. Угоди Масандрівського формату, які були укладені 3 вересня 1993 року, встановили способи та основні принципи утилізації ядерної зброї, розташованої на території України, а також визначили процедуру здійснення гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів, що розташовані на територіях України та Росії[36].

16 листопада 1994 року Україна стала учасницею Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, прийнятого 1 липня 1968 року[29]. Цим Україна підтвердила своє володіння усією ядерною зброєю, яку спадкувала від СРСР, і виразила намір повністю позбутися її, використовуючи атомну енергію тільки в мирних цілях. У взаємодії з найбільшими ядерними державами було узгоджено, що вони гарантують Україні безпеку та зобов'язуються не вживати будь-яких форм агресії або тиску[29].

У зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та її зобов'язаннями щодо ліквідації всієї ядерної зброї на своїй території, 5 грудня 1994 року було підписано Будапештський меморандум між Україною, Російською Федерацією, Великою Британією та Сполученими Штатами Америки. Цей меморандум включав зобов'язання з боку цих країн поважати незалежність, суверенітет та кордони України, утримуватися від будь-яких проявів агресії, включаючи економічний тиск, щодо України[5].

2 червня 1996 року Україна офіційно втратила свій ядерний статус. У 1999 році Україна обміняла 8 літаків Ту-160 та 3 літаки Ту-95МС з Росією на розрахунок боргу за газ. Пізніше було знищено ще 9 літаків Ту-160 та 21 літак Ту-95МС, і лише по одному зразку літаків цих типів залишилося в музеї дальньої авіації в Полтаві. Ці складні та витратні операції були проведені в Україні до 2000 року і включали знищення 176 стартових установок та міжконтинентальних балістичних ракет. Загальні витрати США на цей процес оцінювалися приблизно в 1 мільярд доларів. Однак інші держави не наслідували прикладу України, і у світі з'явилися нові ядерні держави[5].

Після початку Російської агресії та анексії Криму виникли обговорення щодо можливості повернення ядерного статусу України. Однак це також призвело до поширення багатьох необґрунтованих чуток та спекуляцій. 3 липня 2014 року народні депутати України від ВО "Свобода" зареєстрували у Верховній Раді України проєкт Постанови, що стосується можливості відновлення Україною статусу ядерної держави. Аналогічний проєкт також був запропонований представниками РП, а питання щодо відновлення ядерного потенціалу країни входить до програми "Національного корпусу".

РОЗДІЛ 3

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ

3.1. Наслідки ядерного роззброєння України

Україна стала без'ядерною державою згідно з Будапештським меморандумом, який був підписаний 5 грудня 1994 року. Аналогічні меморандуми щодо гарантій безпеки були підписані також для Білорусі та Казахстану, які приєдналися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї раніше[39].

Згідно з Будапештським меморандумом, Сполучені Штати Америки, Російська Федерація і Велика Британія зобов'язалися:

- поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України;
- утримуватися від загрози силою або використання сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, за винятком самооборони або відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй;
- утримуватися від економічного тиску, спрямованого на обмеження суверенних прав України і отримання переваг;
- залучати Раду Безпеки ООН до надання допомоги Україні, якщо вона стане жертвою агресії або погрози агресії з використанням ядерної зброї;
- не використовувати ядерну зброю проти України або інших держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, за винятком випадку нападу на них, їхні території, збройні сили або союзників;
- проводити консультації у разі виникнення ситуацій, що ставлять під сумнів ці зобов'язання[39].

Цей меморандум забезпечував безпеку та незалежність України у контексті її без'ядерного статусу[39].

Після початку російської агресії та анексії Криму, виникли дискусії щодо можливості відновлення ядерного статусу України. В цей час, у 2003 році, під час конфлікту, пов'язаного з островом Тузла, а також у 2006 році під час першої україно-російської "газової війни", Україна розглядала можливість вимагати термінових консультацій, передбачених шостою статтею Будапештського меморандуму. Це посилення на меморандум свідчить про те, що Україна бажає зайняти нейтральну позицію, яка відрізняється від офіційної політики щодо членства в НАТО, що було висловлене Олександром Чалим[40]

Під час "Кримської кризи" 1 березня 2014 року, президент Російської Федерації Володимир Путін отримав дозвіл на введення військ до України в Раді Федерації, посилаючись на екстраординарну ситуацію та загрозу громадянам РФ та особовому складу російського військового контингенту. На той момент не було офіційного заявлення про введення військ, але інформація свідчила про захоплення військових об'єктів особами без розпізнавальних знаків. Українська влада розглядала їх як військовослужбовців Збройних сил РФ[41].

Після так званого "референдуму", який відбувся 16 березня 2014 року в Криму та Севастополі, і який офіційно не був визнаний законним згідно з українським законодавством, розпочався процес включення Криму до складу Російської Федерації. Цей процес завершився підписанням договору про прийняття Криму до РФ та утворенням нових суб'єктів в складі Російської Федерації. Договір був ратифікований державною думою Росії 21 березня 2014 року, а 11 квітня 2014 року Крим та Севастополь були включені до переліку суб'єктів РФ в Конституції Росії[41].

Після анексії Криму Росією, кілька країн, включаючи США, Канаду, Велику Британію та інші, заявили, що участь Росії є порушенням її зобов'язань перед Україною, відповідно до Будапештського меморандуму[42]. Президент Російської Федерації Володимир Путін 4 березня 2014 року відповів на це, стверджуючи, що вони не підписували

жодних обов'язкових документів з новою державою, що з'явилася в Україні[43].

Український парламент закликав країни, які підписали Будапештський меморандум, підтвердити свою підтримку принципів, закріплених у цій політичній угоді, та провести консультації з метою зменшення напруженості[44]. Однак Російська Федерація відмовилася від таких консультацій[45].

У рамках Будапештського меморандуму, який був підписаний в 1994 році, Росія зобов'язалася поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, а також утримуватися від загрози силою та застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України[44]. Офіційна позиція США, висловлена під час кризи 2022 року, стверджує, що Росія порушила свої зобов'язання згідно з цим меморандумом[46].

Україна звернулася до країн-підписантів Будапештського меморандуму з вимогою провести термінові консультації з метою забезпечення повного виконання зобов'язань та припинення агресії Росії проти України. Також було зроблено запит до держав-членів Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй на проведення консультацій засновано на положеннях Будапештського меморандуму[47].

Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба пояснив, що відмова Росії не повинна бути причиною для відмови в проведенні консультацій, оскільки гарантії безпеки були надані Україні кожною країною окремо, а не групою країн, і ці гарантії були об'єднані в одному документі. Президент Російської Федерації Володимир Путін, коментуючи визнання ОРДЛО того ж дня, посилався на промову Зеленського в Мюнхені, заявляючи, що Україна може отримати ядерну зброю, а Росія не може не реагувати на це[48].

5 грудня 2022 року, у 28-у річницю підписання Будапештського меморандуму, Росія знову здійснила масовану ракетну атаку на об'єкти критичної інфраструктури України. У зв'язку з цим Міністерство

закордонних справ України оголосило, що "жодні домовленості з РФ не мають чинності"[49].

Щодо гарантій безпеки, наданих Китаєм, існує кілька документів, заяв і публікацій, що містять зобов'язання з боку китайського уряду або офіційних осіб[50]:

- Заява Уряду Китайської Народної Республіки про надання Україні гарантій безпеки, датована 4 грудня 1994 року.
- Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Китайською Народною Республікою, підписаний 5 грудня 2013 року.
- Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки щодо подальшого поглиблення відносин стратегічного партнерства, підписана 5 грудня 2013 року.
- Стаття "Китай не може залишитися осторонь, якщо Путін застосує ядерну зброю проти України" у газеті Financial Times, опублікована 27 жовтня 2022 року, автором якої є колишній полковник Народної визвольної армії Китаю та діючий старший науковий співробітник Центру міжнародної безпеки в Університеті Цінхуа Чжоу Бо.

У документах та деклараціях 2013 року згадується заява Уряду Китайської Народної Республіки від 1994 року про надання Україні гарантій безпеки. Згідно з цією заявою, Китай зобов'язується не використовувати ядерну зброю та не загрозувати її застосуванням проти України як країни, яка не володіє ядерною зброєю. Декларація також підтверджує, що Китай підтримуватиме надані гарантії безпеки, якщо Україна стане жертвою агресії з використанням ядерної зброї або погрози такої агресії[51],[52].

У статті, опублікованій у 2022 році, після ядерних загроз, згадується декларація 2013 року та гарантії ядерної безпеки, надані Китайською Народною Республікою[51],[52]

У статті також зазначається, що Китай спонукатиме Росію, яка псує свою репутацію, утриматись від необережних дій. Якщо Росія використає ядерну зброю, то "китайська реакція вийде далеко за межі питань і

занепокоєнь". У статті також висловлюються звинувачення проти США та заклики до пошуку компромісу[51],[52].

Україна, підписавши угоду, втратила значну частину радянського ядерного потенціалу, що розміщувався на її території, і перестала бути державою, що володіє ядерною зброєю. Процес відмови від ядерного потенціалу України належить до предмету дослідження та аналізу. Активно вивчаються події, що передували цьому процесу, з метою встановлення основних причин та наслідків ліквідації ядерної зброї України. Одним з головних завдань полягає в розгляді альтернатив для України в цьому контексті. Проблематиці ядерного роззброєння присвячена нормативно-правова основа[53] а вже в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року, згадується безядерний статус [24].

У заяві Верховної Ради України, яка була видана 24 жовтня 1991 року, було підтверджено намір країни стати без'ядерною державою, з відмовою від наявності ядерної зброї. Україна зобов'язалася проводити політику, спрямовану на повну ліквідацію ядерної зброї та компонентів, розташованих на її території[26]

Угода, яка була укладена 30 грудня 1991 року між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил, закріпила необхідність узгодженого та організованого вирішення питань управління Стратегічними силами та єдиного контролю над ядерною зброєю[54].

Постанова Верховної Ради України від 9 квітня 1992 року, яка називається "Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу", підтвердила намір України стати без'ядерною державою та дотримуватися неядерних принципів у майбутньому[4].

Україна приєдналась до Договору між США та СРСР, підписаного 31 липня 1991 року, що стосується СНО (скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь)[56], підписавши протокол 23 травня 1992 року в

Лісабоні. Це зобов'язало Україну приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї[29].

18 листопада 1992 року Верховна Рада України ратифікувала Договір про СНО та Лісабонський протокол[58].

Після проведення трьохсторонніх переговорів у Києві, Вашингтоні та Москві було досягнуто угоди щодо надання допомоги Україні у процесі утилізації її ядерного потенціалу. Згідно з угодою, Україна, як власник ядерної зброї, мала набути статусу без'ядерної держави та поетапно позбутися розташованої на своїй території ядерної зброї за умови отримання надійних гарантій щодо своєї національної безпеки[59].

Ядерні держави зобов'язалися ніколи не використовувати ядерну зброю проти України, утримуватися від використання звичайної зброї проти неї, не загрозувати силовими заходами, поважати територіальну цілісність та недоторканність меж України, а також утримуватися від застосування економічного тиску для вирішення спірних питань.

[59].

Після вступу на посаду президента в липні 1994 року, Л. Д. Кучма активно зайнявся реалізацією заявлених намірів України. В результаті, 16 листопада 1994 року Верховна Рада України прийняла рішення про приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, залежно від отримання надійних гарантій безпеки від ядерних держав. Договір про нерозповсюдження ядерної [29]зброї набув чинності 5 грудня 1994 року. Того ж дня в Будапешті, під час зустрічі глав держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі, президенти Росії, США та прем'єр-міністр Великої Британії підписали Меморандум про гарантії безпеки, пов'язаний з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.[29]

У цій угоді між країнами були викладені такі зобов'язання:

- Визнання "незалежності і суверенітету України та збереження її кордонів" з боку підписантів.

- Підтвердження зобов'язання "утримуватися від загрози силою або використанням сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України".
- Зобов'язання підписантів утримуватися від економічного тиску з метою змусити Україну слухатися їхніх інтересів.
- Підтвердження зобов'язання "вжити негайних заходів з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй для надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, у разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї".
- Зобов'язання не використовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю.
- У разі виникнення критичної ситуації, підписантам зобов'язано проводити консультації з метою мирного вирішення проблемних питань. [60, с.20].

Щодо ядерного потенціалу України, варто зазначити, що раніше на її території розміщувалися дві найбільші бази міжконтинентальних балістичних ракет у СРСР, а також були наявні новітні літаки Ту-160, 130 ракет РС-18 (SS-19) з рідким паливом, що мали шість боєголовок на кожній ракеті, а також 46 ракет РС-22 (SS-24) з твердим паливом. Кількісні показники цього ядерного потенціалу, який залишився в Україні після розпаду СРСР, перевищували ядерні сили Франції, Великобританії та Китаю[61]

Існує розбіжність у поглядах щодо ролі Будапештського меморандуму з політико-правової точки зору, і тривають дискусії на цей рахунок. Деякі дослідники, такі як Анатолій Бень і Петро Творун, стверджують, що меморандум був лише декларацією намірів і не мав чіткого механізму для його виконання, тому повноцінна угода про гарантії суверенітету та

територіальної цілісності не була укладена. З іншого боку, деякі експерти вважають, що Будапештський меморандум має міжнародно-правовий статус. Варто зазначити, що меморандум надавав Україні запевнення щодо безпеки, але не надавав гарантій. Українські дипломати на момент підписання розуміли різницю між цими поняттями[61].

Також деякі експерти, включаючи Стівена Пайфера, колишнього посла США в Україні, висловлюють думку, що Україні необхідні гарантії допомоги у розбудові її конвенційного озброєння, зокрема у постачанні засобів протитанкової та протиповітряної оборони, систем радіотехнічної розвідки, зв'язку тощо. [61].

Після розпаду СРСР у 1991 році, Україна отримала можливість самостійно визначати свій шлях розвитку. Одним із ключових завдань зовнішньої політики України в 90-х роках було отримання міжнародного визнання. Однак, виникла важлива проблема стосовно захисту залишків її ядерного потенціалу, який зберігся на її території після розпаду СРСР. У політичних і військових колах України виникли розбіжності щодо цього питання.

Ті, хто виступали проти збереження ядерного статусу, стверджували, що це може призвести до ізоляції України на міжнародній арені, ускладнити встановлення міцних державних зв'язків і загрожувати міжнародному визнанню незалежності України. Інші вважали, що процес ліквідації ядерного потенціалу України повинен бути супроводжений компенсаціями з боку Росії та західних країн. Прихильники цього підходу, включаючи першого президента України Леоніда Кравчука, були ініціаторами формування офіційної позиції України стосовно ядерного потенціалу. Ця позиція передбачала відмову від ядерної зброї та перетворення України на неядерну державу. Також обговорювалась можливість самостійного прийняття рішення щодо способу ліквідації ядерного потенціалу України[62].

Наприклад, 12 березня 1992 року Леонід Кравчук оголосив про припинення вивезення тактичної ядерної зброї до Росії, мотивуючи це політичною нестабільністю та необхідністю контролю над знищенням зброї. У той же час, Україна вважала, що на її території повинен існувати власний завод для знищення ядерного арсеналу, оскільки не мала повної довіри до ефективності російського заводу[62].

Отже, з самого початку свого існування Україна вибрала шлях відмови від ядерного статусу та відсутності приєднання до ядерного блоку. Незважаючи на всі труднощі, Україна успішно виконала свої зобов'язання. В травні 1996 року було завершено вивезення ядерних зарядів, а 2 червня 1996 року Україна офіційно втратила свій ядерний статус. Цей розвиток подій в Україні був вплинутий двома основними факторами:

1. Небезпека політичного тиску з боку Російської Федерації та США, а також можлива міжнародна ізоляція, якби Україна зберегла свій ядерний статус.
2. Ідеалістична віра в майбутнє світу без ядерної зброї, яка була підтримана молодими представниками нового демократичного руху та колишніми радянськими дисидентами[62].

Проголошення Україною статусу без'ядерної держави викликало не лише позитивні наслідки, але й створило нові зовнішньополітичні виклики, з якими Україна постійно змушена боротися та аналізувати цю ситуацію. Військова агресія Російської Федерації у 2014 році призвела до збільшення обговорень щодо можливого відновлення ядерного потенціалу України. 27 листопада 2018 року Міністерство закордонних справ України, посилаючись на Меморандум Будапештського формату, звернулося до країн-підписантів з вимогою провести невідкладні консультації з метою повного дотримання зобов'язань та негайного припинення агресії Росії проти України[62].

Питання відновлення ядерного статусу України активно обговорюється політичними представниками. Наприклад, в заяві Секретаря Ради національної безпеки та оборони України Олександра Турчинова

зазначається, що "роззброєння України в рамках Будапештського меморандуму було нерозумним. Зброя знову стає ключовим фактором в міжнародних відносинах, що підтверджує старе правило: якщо бажаєш миру для своєї країни, готуйся до війни"[63]

Ініціатива переговорів у форматі "Будапешт плюс" стала частиною передвиборної програми лідера партії "Батьківщина" Юлії Тимошенко. На форумі "Нова стратегія миру та безпеки" у Києві 30 жовтня 2018 року вона заявила, що до цього нового формату відносин повинні ввійти всі країни-гаранти територіальної цілісності та суверенітету України, насамперед США, Велика Британія, Україна та Росія[63].

У контексті потенційних альтернатив для сучасної України, В. Горбулін вказує, що "дискусія про відновлення ядерного статусу України насправді слугує інтересам Росії як країни-агресора". За його думкою, такий крок має багато негативних наслідків, включаючи міжнародну ізоляцію України після виходу з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що може призвести до втрати основних партнерів України та налагодження міжнародних санкцій. З урахуванням обмеженого наукового потенціалу, експериментальної бази та фінансових проблем, Україна не здатна відновити свій ядерний потенціал у найближчому майбутньому, оскільки це вимагає значного часу [63].

На сьогоднішній день в Україні немає об'єктивних передумов для відродження ядерного арсеналу з ряду причин. По-перше, економічне становище країни не сприяє здійсненню такого проекту, оскільки він вимагає значних витрат інвестицій на будівництво та підтримку виробничої інфраструктури. По-друге, Україна не має належних виробничих потужностей і технологічних засобів для ефективного розвитку ядерної зброї.

Крім того, відновлення ядерного потенціалу України може спричинити негативну реакцію світової громадськості. Міжнародна спільнота вже прийняла Україну як без'ядерну державу, і будь-які спроби змінити цей

статус можуть призвести до міжнародної ізоляції країни. Відновлення ядерного арсеналу також може порушити стабільність і безпеку в регіоні та загрозувати міжнародним відносинам.

Отже, з урахуванням економічних обставин, відсутності виробничої інфраструктури та потенційної негативної реакції світової спільноти, відродження ядерного арсеналу в Україні не є реалістичною або доцільною перспективою.

3.2. Проблема ядерного роззброєння у сучасній міжнародній політиці та її наслідки

Оцінюється, що загальний світовий запас ядерної зброї становить близько 15 тисяч мегатонн, що еквівалентно приблизно 1 мільйону бомб, подібних до тієї, що була скинута на Хіросіму. На сьогоднішній день ядерна зброя не використовується, але все ще викликає занепокоєння щодо бажання деяких країн набути ядерну зброю без належного контролю з боку міжнародного співтовариства[66]

Зараз існує щонайменше сім "ядерних держав", включаючи Індію та Пакистан, які перебувають у конфлікті одна з одною. Країни, що оголосили про володіння ядерними боеприпасами і успішну детонацію ядерної зброї, включають США, Росію, Велику Британію, Китай, Францію, Пакистан, Індію та Північну Корею. Щодо Ізраїлю, вважається, що він має ядерну зброю, хоча офіційне підтвердження цього факту не надано. Згідно Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [6] (NPT), п'ять країн, які володіють ядерною зброєю (NWS), включають Сполучені Штати, Францію, Об'єднане Королівство, Китай та Росію.

З моменту набуття чинності Договору про нерозповсюдження ядерної зброї[65] у 1970 році три країни відмовилися від цього договору та здійснили відкриті ядерні випробування: Пакистан, Індія та Північна Корея. Згідно з Шведським інститутом досліджень миру (SIPRI), на 2020 рік загальний

резерв ядерної зброї в світі становить 13 865 боєголовок, з яких 3750 перебувають у стані бойової готовності. На початку 2020 року Росія та США володіли понад 90% від загальної кількості 13 865 ядерних боєголовок світу[66].

Україна, Білорусь та Казахстан, які раніше були частинами ядерного арсеналу СРСР, підписали Лісабонський протокол в 1992 році[73] і оголосили про своє роззброєння. З 1994 по 1996 роки всі ядерні боєголовки були передані Росії, хоча на початку 1991 року Україна була третьою найбільшою ядерною державою у світі. За умовами надання відповідних гарантій від головних ядерних держав, Україна відмовилась від ядерної зброї, яка знаходилась на її території з часів СРСР. У вересні 1993 року після переговорів між президентами України та Росії було досягнуто угоди про знищення всієї ядерної зброї, що знаходилась на території України. Угоду про знищення ядерних боєголовок підписали глави урядів РФ і України. [66].

Протягом історії людства, одним із найважливіших питань, яке завжди турбувало людей, було питання війни і миру. Протягом більш ніж 5,5 тисяч років існування планети, було відомо понад 15 тисяч воєн, що призвели до втрат майже 4 мільярдів життів. Ці конфлікти супроводжувалися великими стражданнями та матеріальними збитками, які оцінюються в сумі понад 115 квінтільйонів доларів. Все це мало серйозний вплив на суспільні відносини і свідомість народів, що існували впродовж цього часу. Однак з'явлення ядерної зброї спричинило повністю протилежну ситуацію, оскільки вона створила загрозу для самого існування людства. Наукові дані свідчать про те, що світова ядерна війна призведе до загибелі всього життя на планеті. Цей висновок був зроблений на основі досліджень 300 видатних вчених з 30 різних країн, які, використовуючи математичне моделювання, обґрунтували жахливі наслідки такої війни [69, с.10].

Аналіз стратегічної стабільності, спрямований на вивчення збройного потенціалу, зосереджується на впливі змін в балансі військової сили на ймовірність війни. В рамках цього аналізу досліджується ряд питань, таких

як збільшення або зменшення кількості ядерної зброї та засобів доставки, потенційна вразливість ядерних сил, стратегічні доктрини та політичні засади, а також розгортання (або відсутність розгортання) і характер систем протиракетної оборони (ПРО). Особлива увага приділялася цим питанням під час епохи холодної війни, коли більшість стратегічних досліджень концентрувалася на американсько-радянській ядерній конкуренції[69].

На той час було типовим зосередження на ядерному озброєнні, оскільки воно мало очевидне, але вкрай обмежене значення. Кожна держава створювала те, що вона вважала раціональним збройним інструментарієм для забезпечення стримування світової війни. З огляду на руйнівну силу ядерної зброї, це було зрозуміло [69].

В кінці ХХ століття, з припиненням "холодної війни" між СРСР та США, загроза світового ядерного конфлікту була зменшена. Однак, значна небезпека залишається в межах локальних конфліктів, які можуть мати регіональне поширення. Не всі країни світу приєдналися до угод про нерозповсюдження ядерної зброї або припинення її виробництва[68]

Збереження миру на нашій планеті має різні аспекти. Є припущення, що створення ядерної зброї запобігло виникненню третьої світової війни. Армія та військово-промисловий комплекс забезпечили мільйони людей роботою, а технологічні досягнення у військовій сфері знайшли застосування в цивільних галузях господарства. Загроза розгрому змусила агресорів відмовитися від своїх загарбницьких планів.

Загалом, гонка озброєнь і військово-політична конфронтація мають значний ризик для суспільства. Технічні помилки, випадковості або людські помилки можуть стати причиною нових масштабних війн. Тільки шляхом об'єднаних зусиль людство зможе вирішити проблему війни і миру. Світове співтовариство, організації, такі як НАТО та ООН, окремі країни та їх лідери працюють над поліпшенням ситуації в світі та запобігають загрозі війни.

Для досягнення миру необхідно знищити військові бази, зокрема ті, що розташовані на території інших країн, зокрема США та Росії. Велике

значення має також підписання міжнародних угод про зменшення озброєння. Україна стала першою країною, яка відмовилася від ядерної зброї, і це внесло великий внесок у проблему збереження миру [69, с.7].

Атомна війна має свою специфіку, що ґрунтується на поразці обох сторін, оскільки використання ядерної зброї неодмінно призводить до відповіді, яка повертається назад з жорстокими наслідками для країни, яка першою використовує ядерний удар. Окрім того, звичайні війни також можуть мати катастрофічні наслідки через можливе пошкодження ядерних електростанцій. У Європі нараховується 400 реакторів і 200 ядерних електростанцій, що становить потенційну загрозу[69].

Загальний світовий арсенал ядерної зброї на сьогоднішній день є надзвичайно великим і оцінюється приблизно в 15 тисяч мегатонн. Однак багато країн намагаються утримуватися від використання ядерної зброї, хоча існують прагнення деяких лідерів країн до безконтрольного володіння ядерним озброєнням. Сучасними "ядерними державами" визначено сім країн: США, Росія, Франція, Велика Британія, Китай, Індія, Пакистан і КНДР. Найбільш значний арсенал ядерної зброї належить Сполученим Штатам Америки, тоді як Китай має найменшу кількість боєголовок, незважаючи на те, що вона є однією з найбільш населених та просторих країн світу[69].

Останніми роками кількість ядерних боєголовок зменшилася на 600. Основну частину зменшення відіграли Росія та США, які мають близько 90% всього світового арсеналу ядерної зброї. У той же час Китай, Індія та Пакистан збільшують свої ядерні запаси[70].

Гонка озброєнь і військово-політична конфронтація, що існують в сучасному світі, представляють значну небезпеку для населення всіх країн. Тому будь-яка недбалість або технічна несправність можуть призвести до початку нової війни. Тільки об'єднаними зусиллями ми зможемо зупинити цю загрозу. В цьому контексті міжнародні організації, такі як ООН і НАТО, грають важливу роль у поліпшенні ситуації у світі та запобіганні ядерній

війні. Вони наголошують на тому, що добровільне відмовлення від ядерної зброї є найважливішим кроком у розв'язанні проблеми миру на Землі[69].

Ядерні випробування та використання ядерної зброї справді призвели до транснаціональних та катастрофічних екологічних наслідків. Наслідки понад 2000 ядерних вибухів, що сталися на території 15 країн, залишаються помітними й на сьогоднішній день, і вони серйозно впливають на людей та сталий розвиток. У зв'язку з цим виникає потреба в створенні адекватної глобальної політичної архітектури для вирішення гуманітарних та екологічних наслідків цієї форми діяльності.

Незважаючи на те, що був прийнятий Договір про заборону ядерної зброї 122 країнами ООН у 2017 році, який закликає до надання допомоги жертвам атомної зброї та випробувань, на сьогоднішній день він ще не має повної сили через неприєднання деяких країн-ядерних держав до цього документу. Для успішного вирішення проблем, пов'язаних з ядерною зброєю, необхідна широка міжнародна підтримка та співпраця всіх країн. Тільки шляхом об'єднаних зусиль можна досягти значного прогресу у зменшенні ризиків, пов'язаних з ядерною зброєю, та вирішенні екологічних проблем, що вона створює[70, с.29].

Ядерна детонація вивільняє значну кількість енергії у формі вибуху, тепла та іонізуючого випромінювання. Масштаби виділеної енергії вимірюються в кілотоннах, що відповідає вибуху 1000 тонн тротилу, або мегатоннах для більших пристроїв, що еквівалентно мільйонам тонн тротилу. За даними армії США, близько половини енергії вибуху детонації вивільняється у формі вибуху, 35% у вигляді тепла і 15% у формі іонізуючого випромінювання (5% протягом першої хвилини, а решта протягом наступних десятиліть)[70].

При однакових умовах загальна сила вибуху ядерної зброї на певній території може служити орієнтиром для оцінки наслідків. Однак, необхідно також враховувати інші фактори, такі як місце детонації (в атмосфері або підземно), оскільки це впливає на вміщення та розподіл енергії, а також

кількість та концентрацію людей, що знаходилися неподалік. Наприклад, два атомні вибухи, що сталися в японських містах, мали більш руйнівні наслідки, ніж шість підземних випробувань у Пакистані, незважаючи на загальну потужність останніх, яка становила близько 36 кілотонн.[71, с.9]

Коли ядерна зброя була використана в населених районах Японії, вибух та надмірна теплота завдали серйозних травм живим істотам, таким як люди, тварини і рослини, що перебували поблизу місць вибухів. Крім того, це спричинило руйнування забудованого середовища. Вцілілі з подій в Нагасакі та Хіросімі продовжують страждати від болісних рубців, що утворилися внаслідок опіків та травм, спричинених вибухами та високою температурою. [71].

Атмосферні випробування ядерної зброї також призводять до вибухових і теплових пошкоджень. Свідчення очевидців атмосферних детонацій свідчать про те, що спалахи можуть призводити до засліплення деяких людей, а солдати і цивільні відчувають надзвичайний дискомфорт від цих спалахів[72].

Підземні випробування також можуть спричинити землетруси і пошкодження природних утворень, таких як тріщини на коралових атолах, наприклад, в Моруроа у Французькій Полінезії. Північнокорейські ядерні випробування 2017 року спричинили значні пошкодження гори Мантап через випущену енергію. Дослідження також вказують на можливість збільшення харчових отруєнь внаслідок впливу ядерних вибухів на корали у Французькій Полінезії, оскільки ізотопи можуть забруднити рибу і спричинити отруєння сигуатерою[73].

У відмінність від звичайних вибухів, ядерні детонації також виділяють іонізуюче випромінювання у формі альфа та бета-частинок та гамма-променів, як під час самої детонації, так і при подальшому поширенні частинок продуктів розпаду. Внаслідок цього, люди продовжують піддаватися радіації через вдихання забрудненого повітря та контакт з радіоактивними частинками і пилом. Деякі ізотопи мають довгий період

напіврозпаду, що означає, що вони залишаються радіоактивними на протязі десятків років або навіть століть. Звіти уряду Алжиру свідчать, що після понад п'ятдесяти років після французьких ядерних випробувань, рівень радіації навколо деяких колишніх місць випробувань перевищує норму у 20 разів. Це призводить до продовження впливу радіації на людей через вдихання та засмокування забрудненого пилу[74].

Іонізуюче випромінювання, в будь-якій формі, негативно впливає на здоров'я людей та інших живих організмів. Науковий комітет ООН з питань впливу атомного випромінювання (UNSCEAR) розрізняє два типи впливу випромінювання на здоров'я - "детермінований" та "стохастичний"[74].

До детермінованих ефектів випромінювання входять гострий променевиий синдром, який проявляється як негайна реакція на високу дозу випромінювання, а також опіки шкіри, випадання волосся та стерильність. Ці ефекти спостерігаються при значних дозах випромінювання і мають безпосередні наслідки для здоров'я людини[74].

Стохастичні ефекти випромінювання включають ризик розвитку раку та генетичних відхилень. Вони можуть виникнути навіть при низьких дозах випромінювання, але ймовірність їх виникнення залежить від загальної дози випромінювання та індивідуальної схильності до таких ефектів[74].

Тому, використання ядерної зброї призводить до екологічних наслідків, які можуть також відобразитись на використанні ядерних ресурсів у сфері енергетики. Прикладом цього є Чорнобильська катастрофа в Україні, яка мала серйозні економічні збитки і людські жертви. Для забезпечення світового миру, Статут ООН та інші міжнародно-правові акти про роззброєння грають важливу роль.

Заходи з роззброєння можуть бути як односторонніми діями, так і міждержавними угодами, що передбачають обмеження територій або детально розроблені механізми для демілітаризації світу. В галузі контролю за ядерним роззброєнням деякі вчені рекомендують створити нову організацію - Орган ООН з ядерної енергії, яка б мала справу з питаннями

мирного використання атомної енергії. Ці органи були б підпорядковані Генеральній Асамблеї ООН, яка отримувала б широкі повноваження щодо контролю за роззброєнням та застосуванням санкцій проти окремих країн.

Крім того, деякі вчені також пропонують знищення національних озброєнь і збройних сил та створення міжнародних "сил миру ООН" як заміни. Це спрямовано на підтримку світового миру та безпеки.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши проблему ядерного роззброєння України можна зробити наступні висновки та узагальнення:

1. Україна була однією з перших країн, яка добровільно відмовилася від свого ядерного потенціалу. Раніше це було зроблено лише Південно-Африканською Республікою, яка знищила 6 своїх ядерних зарядів. У випадку Південно-Африканської Республіки, ядерна зброя втратила свою актуальність після закінчення епохи комунізму, і тому вона не була вважана загрозою для Африки. Україна пішла ще далі, відмовившись від тисяч одиниць ядерної зброї, передаючи їх головному історичному супротивнику - Росії.
2. Відмова від ядерної зброї мала велике значення для України в період її державної незалежності. Це стало ключовим кроком для міжнародного визнання країни. Україна отримала компенсацію за свій ядерний потенціал, у тому числі паливо для атомних станцій на суму близько 980 мільйонів доларів. Крім того, частина українських газових боргів перед Росією була списана в обмін на передачу стратегічних ядерних бомбардувальників.
3. Не всі, хто ініціював цей крок, мали намір послабити Україну. Навпаки, деякі вважали, що відмова від ядерної зброї полегшить шлях України до незалежності та гарантуватиме їй підтримку міжнародного співтовариства. Тому ідея без'ядерного статусу з'явилася в Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. Один з провідних діячів антикомуністичної опозиції, лідер Народного руху України Іван Драч, був ініціатором включення цієї ідеї до основного документу.
4. Екологічний аспект у ставленні до ядерної зброї. Після Чорнобильської катастрофи, українці мали виражену тенденцію позбутися атомної енергії взагалі. Це стосувалося не лише ядерної

зброї, але й усього, що пов'язано з ядерною енергетикою. Сили, зацікавлені у роззброєнні України, зокрема Росія, використовували антиядерні настрої в суспільстві. Засоби масової інформації з сусідньої країни активно поширювали недостовірну інформацію про закінчення строків придатності українських ракет, яка, як стверджувалася, могла призвести до катастрофи.

5. Українська опозиція вважала, що відмова від ядерної зброї може змінити ставлення великих гравців до ідеї української державності. Хоча ніхто із західних політиків не заявляв про це прямо, здавалося, що саме такі кроки очікувалися від України. Проте включення тези про без'ядерний статус у Декларацію про суверенітет не знайшло підтримки від Заходу щодо незалежності України.
6. На сучасному етапі, коли використання будь-якої зброї, включаючи ядерну, може створити загрозу існуванню людства, можна сподіватися на більш активне реалізацію ідеї загального та повного роззброєння, включаючи й ядерне. Ця концепція миру через роззброєння може призвести до запланованого миру - стану міжнародних відносин, в якому здійснюються цілеспрямовані заходи, спрямовані на зменшення напруженості та всебічну співпрацю, а також на припинення гонки озброєнь, поетапне роззброєння і, в кінцевому рахунку, позбавлення загрози світових воєн і створення надійно гарантованого миру, а також нової системи міжнародних відносин, заснованої на принципах мирного співіснування. Сучасні міжнародні відносини постійно надають підстави для підтвердження актуальності цієї концепції. Розробка новітніх видів озброєнь змушує людей активніше думати про їх потенційне використання та готуватися протистояти загрозам, які така зброя створює для існування та виживання людства.
7. У питанні ядерного роззброєння України інтереси США та Росії, здавалося, взагалі співпадали. Тривалі тиски обох країн на українське

керівництво протягом трьох років створили сприятливу обстановку для роззброєння. Проте проблема полягала не тільки в колишніх комуністах, але й в керівниках незалежної держави на різних рівнях, яким бракувало відповідного досвіду та мотивації. Більшість українського суспільства була несформованою і не бачила загрози від Росії, але мала негативне ставлення до НАТО. Тому найраціональніший варіант, який обговорювався в опозиції - відмова від ядерної зброї в обмін на перспективу членства України в Північноатлантичному союзі, не був дуже реалістичним. Цей крок ніколи не був оголошений як державна позиція на початку 1990-х.

8. З огляду на сьогоденні наслідки денуклеаризації України можемо констатувати, що безядерний статус держави отриманий міжнародними договорами не передбачав адекватної відповіді на імовірні загрози, і не гарантував їй національну безпеку. І цілком логічно, що все частіше висловлюються думки відносно помилки щодо рішення про відмову від ядерної зброї. Очевидно, що Будапештський меморандум залишається на папері. І хоча, безпрецедентний крок України був схвально сприйнятий міжнародною спільнотою, незаконна анексія Росією Криму, військове вторгнення у 2014 року на сході країни та початок повномасштабної агресії Росії проти України у 2022 р., засвідчили, що розраховувати на гарантії, надані у 1994 році не приходиться. У контексті вище згаданого проблематика ядерного роззброєння України значно актуалізувалася. Тільки після початку великої війни РФ проти України і страшних наслідків цього конфлікту, країни Заходу (зокрема США, Великобританія і частково Франція), які є гарантами Будапештського Меморандуму, почали поступово, але реально надавати військову допомогу Україні. Наприклад, США передали значну кількість оборонної зброї на суму близько 650 мільйонів доларів, а держсекретар Антоні Блінкен заявив про волю

країн G7, ЄС і НАТО стримати агресію РФ. Він також підкреслив, що захист України є не тільки справою самої України, але й питанням збереження світового безпекового порядку та непорушності кордонів. Російська сторона добре знала, які обмежені сили та ресурси мала Україна після знищення своїх арсеналів в попередні роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіцинський Р. А. Ядерне роззброєння України (1992–1996): випадковість чи закономірність? / Р. А. Офіцинський // Науковий вісник Ужгородського університету : серія: Історія / редкол.: І.О. Мандрик (гол. ред.), Д.Д. Данилюк, М.В. Олашин та ін. – Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. – Вип. 9. – С. 109–117.
2. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст.429. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
3. Заява «Про безядерний статус України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 51, ст.742. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12#Text>
4. Постанова ВРУ «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12#Text>
5. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
6. Горбулін В. Без права на покаяние / В. П. Горбулін. – Харьков: Фолио, 2009. – 379 с.; Горбулін В. Військово-ядерний тупик: український варіант // Дзеркало тижня. – 13.03.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://gazeta.dt.ua/internal/viyskovo-yaderniy-tupik-ukrayinskiyvariant-_.html.
7. Galaka S. Ukrainian Crisis and Budapest Memorandum: consequences for the European and Global Security Structures // UA:UKRAINIAN ANALYTICA.- 2015, # 1. – P. 45–51.
8. Арон, Р. 2000. Мир і війна між націями. Переклад з французької В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. Київ: МП «Юніверс». 2000. 688 с.

9. Литвин В. М. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.). Київ: Альтернативи, 2000. – 360 с.
10. [Електронний ресурс]. Ядерна зброя Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ядерна_зброя
11. Перепелиця Г. М. Без'ядерний статус і національна безпека України. Київ: Істина, 1998. – 107 с.
12. Ядерний тероризм як загроза міжнародному правопорядку, Юридичний науковий електронний журнал. - 584 с.
13. Уражальні чинники ядерного вибуху [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Уражальні_чинники_ядерного_вибуху
14. Omelianiuk S. Polityko-pravovi akty, shcho vyznachyly beziadernyi status Ukrainy [Political-legal acts, which determined non-nuclear status of Ukraine] // Viche, 2010, № 9. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1985/> (Accessed 8.08.2017)
15. Процес ядерного роззброєння і Україна : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/3265>
16. Мей М. Ядерное оружие в условиях нового мирового порядка / М. Мей // Разоружение. — Нью-Йорк, 1993. — Т. 15. — No 3. — С. 24–65
17. Україна на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів (1991–1995рр.) : у 2-х кн. / Упоряд. В. В. Будяков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1998. Кн. 2. - 496 с.
18. Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кінець ХХ – початок ХХІ століть): монографія (електронне видання) / За редакцією Кудряченка А.І., Потехіна О.В. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. - 235 с.
19. СІПРІ 2010: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. інститут дослідження миру;

- Укр. центр екон. і політ. досліджень ім.О.Разумкова; редкол. укр. вид.: Л.Шангіна (головний редактор) та ін. Київ: Заповіт, 2011.- 472с.
- 20.Стеблюк М.І. Цивільна оборона: Підручник. Київ: Знання - Прес, 2003. - 456 с.
- 21.Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: (Кол. моногр.) / За ред. Ф. М. Рудича. Київ: МАУП, 2002. - 488 с.
- 22.Україна на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів (1991–1995рр.) : у 2-х кн. / Упоряд. В. В. Будяков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1998. Кн. 2. - 496 с.
- 23.Шоботов В.М. Цивільна оборона: Навч. посібник. Київ: Центр навч. літератури, 2004. - 438 с.
- 24.Декларація про державний суверенітет України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
- 25.Про Заяву Президії Верховної Ради України про договір про звичайні збройні сили в Європі 1990 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 5, ст.- 49)
Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1858-12#Text>
- 26.Заява Про без'ядерний статус України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 51, ст.-742)
Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12#Text>
- 27.Тристороння заява Президентів України, США та Росії
Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300#Text
- 28.Постанова Верховної Ради України Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться в пункті 11 Постанови Верховної Ради України "Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і

- Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року"
- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12#Text>
29. Закон України Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року.
- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text>
30. Євразійські економічні структури та Україна. [Електронний ресурс].
Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=512>
31. Проблематика роззброєння у сучасній міжнародній політиці. Концепція миру через роззброєння / Федина. С // Політичний менеджмент. - 2012. - № 1-2. - С. 204-211. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_1-2_27
32. Володимир Зеленський: Прагнемо напрацювати договір, який забезпечуватиме реальні гарантії безпеки України [Електронний ресурс]:
Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pragnemo-naprasyuvati-dogovir-yakij-zabe-74637>
33. Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кінець ХХ – початок ХХІ століть): монографія (електронне видання) / За редакцією Кудряченка А.І., Потехіна О.В. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. – 235 с.
34. Мельник Т. А. Основные характеристики и тенденции международного терроризма. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова 2014. Т. 19. Вип. 2 (21). - с. 157-164.
35. Мельник Т. А. Відповідь Західної цивілізації на сучасні безпекові виклики за законом виклика/відповіді та роль ядерного стримування Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. 2017. Вип. 22. № 2(29). С. 113-125.

36. Міжнародні відносини та зовнішня політика. СНО-1, СНО-2. Україна в процесі ядерного роззброєння [Електронний ресурс]
Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/79.htm>
37. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Міжнародний документ від 05.12.1994
Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
38. Хотин Р. Ядерна зброя: чому Україна відмовилась від неї і чи реально стати ядерною знову? [Електронний ресурс]
Режим доступу: www.radiosvoboda.org.
39. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Дата підписання: 05.12.1994
Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
40. Олександр Радчук (26 січня 2017). Відновлення ядерного статусу: козир чи міф? [Електронний ресурс]
Режим доступу: <http://wartime.org.ua/>.
41. Міжнародно-правова політика діяльності РФ в Криму та на сході України Мінчук О.А -77с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://nau.edu.ua/site/variables/news/2018/5>
42. Readout of President Obama's Call with President Putin (пресреліз). The White House. 1 березня 2014. [Електронний ресурс]
Режим Доступу: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/01/readout-president-obama-s-call-president-putin>
43. Putin at a press conference, 4 March 2014 (in Russian). YouTube. 4 березня 2014. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20161127223000/https://www.youtube.com/watch?v=ZwspcvY5kvg>
44. Ukrainian parliament appeals to Budapest Memorandum signatories. Interfax Ukraine. [Електронний ресурс]

- Режим доступу:<https://web.archive.org/web/20140304202441/http://en.interfax.com.ua/news/general/193360.html>
45. Росія не хоче консультацій в рамках Будапештського меморандуму. УП.01.09.2014. [Електронний ресурс]
Режим доступу:<https://web.archive.org/web/20201022000426/https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/1/7036435/>
46. Los documentos confidenciales sobre Ucrania: EE UU y la OTAN ofrecieron a Putin acuerdos de desarme. [Електронний ресурс] Режим доступу:<https://web.archive.org/web/20220202055556/https://elpais.com/internacional/2022-02-02/ee-uu-ofrece-acuerdos-de-desarme-a-cambio-de-desescalar-en-ucrania.html>
47. Україна скликає зустріч ядерних держав. [Електронний ресурс] Режим доступу:<https://web.archive.org/web/20181205194842/http://uprom.info/news/vpk/ukrayina-sklikaye-zustrich-yadernih-derzhav/>
48. Кулеба пояснив слова Зеленського щодо Будапештського меморандуму. [Електронний ресурс] Режим доступу:<https://web.archive.org/web/20220220134707/https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/20/7324699/>
49. МЗС: Будапештський меморандум доводить, що жодні домовленості з росією не працюють. Укрінформ. 5 грудня 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3628336-budapestskij-memorandum-dovodit-so-zodni-domovlenosti-z-rosieiu-ne-pracuut-mzs.html>
50. Договірні-правова база між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] Режим доступу:<https://china.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/184-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-kitajem>
51. Спільна декларація Китаю та України щодо подальшого поглиблення відносин стратегічного партнерства [Електронний ресурс] Режим

- доступу: http://kz.china-embassy.gov.cn/rus/gyzg/zgyw/201312/t20131206_1364474.htm
52. Китай не зможе стояти осторонь, якщо Путін застосує ядерну зброю проти України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20221027174240/https://zn.ua/ukr/WORLD/ft-kitaj-ne-zmozhe-stojati-ostoron-jakshcho-putin-zastosuje-jadernu-zbroju-proti-ukrajini.html>
53. Кондратенко О. Ю. Процес ядерного роззброєння і Україна. Режим доступу: jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/
54. Угода між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил Дата підписання Україною: 30 грудня 1991 р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_082#Text
55. Засідання тридцять друге сесійний зал Верховної Раді України. 16 листопада 1994 року.
Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3573.html>
56. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text
57. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
58. Постанова верховної ради україни. Про ратифікацію Договору між Союзом Радянськи Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року
Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3624-12#Text>
59. Угода між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження

- ядерної зброї. Дата підписання: 21.09.1995. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_028#Text
60. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності. Режим доступу: <http://www.ofitsynskyu.uzhgorod.ua/book/pru.pdf>
61. Оцінка внеску України в ядерне роззброєння. Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2010_4-17.pdf#page=121
62. Підсумки восьмої оглядової конференції про нерозповсюдження ядерної зброї. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/290>
63. Про без'ядерний статус України. М. Київ, 24 жовтня 1991 року. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-12>
64. Арбатов А. Г. Ядерні озброєння та республіканський суверенітет. Київ: Міжнародні відносини, 2018. - 125 с.
65. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
66. Ядерний арсенал світу оцінили у 13 865 боєголовок [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/world/2019/06/17/429778_yaderniy_arsenal_mira_otsenili_13_865.html
67. Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016#Text
68. Протокол до Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_070#Text
69. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: (Кол. моногр.) / За ред. Ф. М. Рудича. Київ: МАУП, 2002. 488 с.

- 70.Гудбі Дж. Нерозподілена Європа. Київ: Світ, 2018. -129 с.
- 71.Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамичных геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. -559 с.
- 72.Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї. Український тиждень. 2014. Вип. 15. С. 6–10.
- 73.Ступковський А. Неядерне рішення. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2579/163/90936>.
- 74.Як врятуватись від “брудної бомби”, застосування ядерної зброї чи аварії на АЕС [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dovidka.info/yak-diyaty-v-razi-zastosuvannya-brudnoyi-bomby-yadernoyi-ataky-chy-avariyi-na-aes/>.